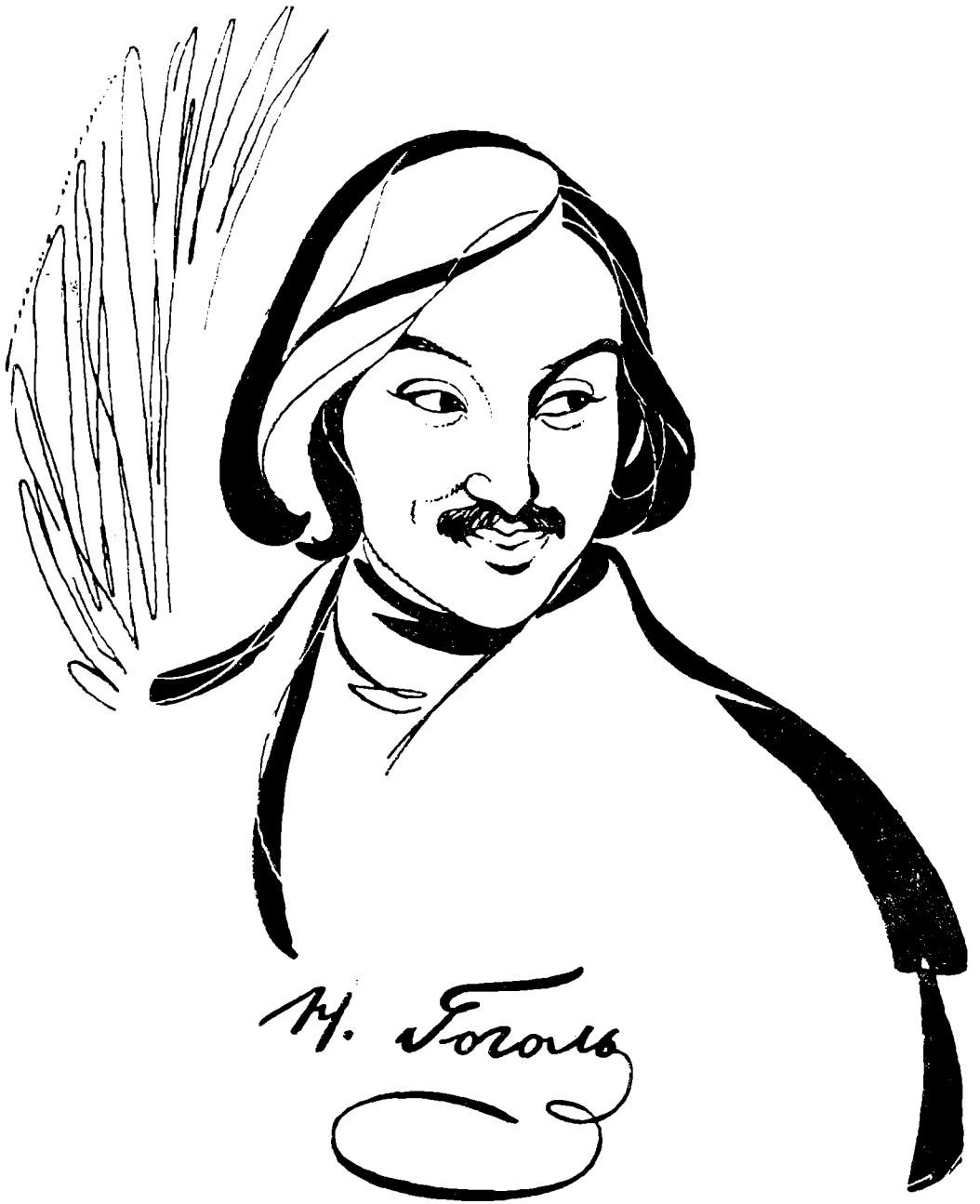

Мақтаб кутубхонаси

Н. В. ГОГОЛЬ

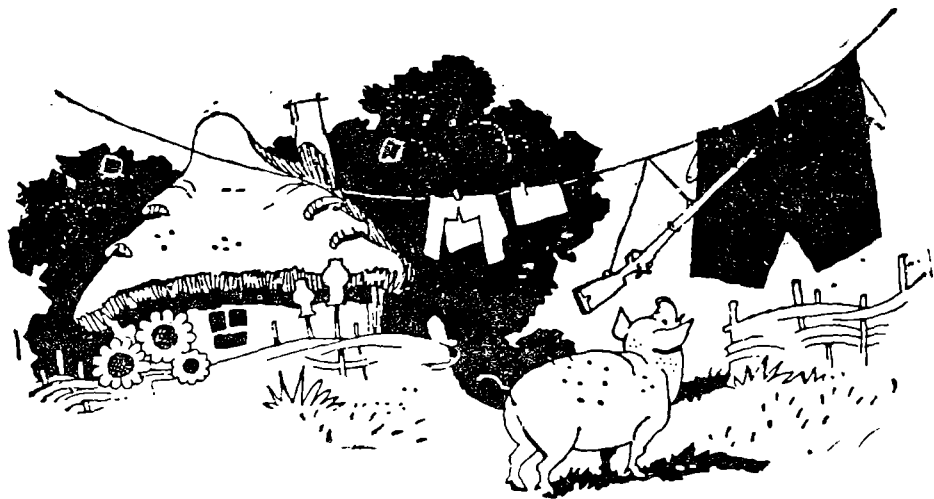
ИВАН ИВАНОВИЧ
БИЛАН ИВАН
НИКИФОРОВИЧ
ОРАЛАРИДА БЎ
ЛИБ ЎТМИШ
ЖАНЖАЛЛАР
ҲИКОЯТИ

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«ЁШ ГВАРДИЯ» нашриёти
ТОШКЕНТ — 1979

**Наби Алимухаммедов
таржимаси.**

© Издательство «Ёш гвардия»— 1979

Бу ҳикояда баён этилган воқеалар бундан анча аввал бурунги вақтда бўлганини билдириб қўймоқни зиммамдаги вазифам деб билман ва бундан ташқари, бу воқеа тамомила ҳеч бўлмаган ёлғондир. Энди Миргород аввалгисига тақир ўхшамайди. Шаҳардаги иморатлар ҳам бошқача. Шаҳарнинг ўртасида тўқай бўлиб ётган кўл ҳам аллақачон қуриб қолган. Судья, суд аъзоси ва ҳокимдан тортиб жаминики амалдор ва мансабдорлар яхши ниятли ва жуда ҳурматли одамлардир.

1 5 0 5

ИВАН ИВАНОВИЧ ВА ИВАН НИКИФОРОВИЧ

Иван Ивановичнинг пўстини жуда яхши! Ниҳоят даражада аъло! Барраси-чи, барраси! Бай-бай! Баррасини айтинг! Ўзи кўк рангда-ю, бир оз оқ астари бор. Бундай бир нарсанинг бошқа ҳеч кимда йўқлигига ҳар ким билан гаров боғлашман! Қарангиз, азбаройи худо, бир

қарангиз, айниқса у кишининг ўзлари бошқа биров билан гаплашиб турганда ёнларидан туриб қарангиз: қандай ноёб нарса! Таъриф ва тавсифга сигмайди, бархит! Нуқра! Ут-олов! Ё худо, ё азизлар, ё машойихлар! Нега ахир менинг бисотимда бундай пўстин йўқ. У киши бу пўстинини Агафия Федосеевна Киев шаҳрига бормасдан бурун тиктирган эди. Агафия Федосеевнани сиз ҳам танийсизми? Заседатель¹ тўранинг қулоғини тишлаб олган ўша эди-да.

Иван Иванович кўп яхши одам! Унинг Миргороддаги ҳовлисини айтинг, уйнинг ҳар тарафи қарағай устунлик айвон, айвонга қўйиб қўйган курсиларини айтинг. Кун исиб кетганда, Иван Иванович пўстин ва бошқа кийимларини ечиб ташлаб, қўйлакчанг ҳовлида, кўчада бўлаётган ишларни томоша қилиб, айвонда истироҳат қилади. Деразаларнинг тагида ўсган олма ва нашватиларни айтинг! Деразаларни очишингиз билан, шохлари ичкарига уриб кирадилар. Бу уйнинг олди, энди боғидан келинг! Боғида нималар йўқ? Олхўри, гилос, олча, анвойи сабзавот, кунгабоқар, бодринг ва қовунлар, нўхат, ловия ва бошқалар, ҳаттоки ғаллахона билан темирчилик ишхонасигача бор.

Иван Иванович кўп яхши одам! Қовунни кўп яхши кўради. Унинг энг севган овқати шу. Овқатдан бўшаган замон, қўйлакчанг айвонга чиқади. Гапка деган оқсоч хотинга бир эмас, бирданига иккита қовун келтиртиради. Қовунни ўз қўли билан сўйиб, уруғини алоҳида бир қоғозга ўраб қўяди, ундан сўнг ея бошлайди. Еб бўлгандан кейин, яна ўша хотинга сиёҳ билан қалам келтиртириб, қовун уруғи ўралган қоғоз устига ўз қўли билан: «Ушбу қовун фалон тарихда ейилди» деб ёзиб қўяди. Агарда биронта меҳмон бўлган бўлса, «фалончи бор эди» деб қўшиб қўяди.

Миргород шаҳрининг марҳум судьяси Иван Ивановичнинг уйига ҳамма вақт ҳавас билан қарар эди. Дарвоқе уйнинг ўзи ҳам чакки эмас. Менга шуниси маъқул эдики, унинг чортарафига даҳлиз ва даҳлизчалар солинган эди. Агар йироқдан туриб қарасангиз, бир-бири устига мингашган томлардан бошқа нарса кўринмас эди. У томларнинг ўзи ҳам чўзма тахланган товоққа ёхуд дарахтнинг бутоғига жуда ўхшаб кетарди. Томлар қамиш билан ёпилган. Тол, эман ва икки олма дарахтининг узун-узун шохлари том устига тушиб, кўлан-

¹ Заседатель — суд аъзоси.

ка ташлаб турар эди. Дарахтлар орасида йилт-йилт қилиб, дарчалар кўринарди. Ҳатто кўча томонда ҳам дарча бор эди. Деразаларнинг ўймакорлик билан ишланган ва оқ сирли дарпардалари бор эди.

Иван Иванович кўп яхши одам! Полтава шаҳрининг ҳокими ҳам у кишини танийди! Дорош Тарасович Пухивочка Хорол шаҳридан келаётганида, албатта уникага бир тушиб ўтади. Қолиберд мавзуининг руҳонийси Пётр ҳазратлари бўлсалар, ҳовлиларига уч-тўртта меҳмон келиб қолса, ҳамма вақт, марҳамат қилиб, христиан динининг буюрганларига Иван Ивановичдек бунчалик ихлос билан амал қиладиган бадавлат кишини сира кўрганим йўқ, дердилар.

Ё парвардигор олам, бу умр қандай тез ўтади! Хотинидан айрилганига ўша вақтда ҳам ўн йил бўлиб эди. У кишининг фарзандлари йўқ эди. Оқсоч Гапканиннг фарзандлари бўлиб, ҳовли саҳнида доим улар ўйнашарди. Иван Иванович уларнинг ҳар бирига доим бир дона тешиккулча ёхуд бир тилимдан қовун ва ёхуд бир дондан нашвати берарди. Ертўла ва омборлар калити Гапкада турарди; аммо ётоғидаги катта сандиқнинг ҳамда ўрта омборнинг калити Иван Ивановичнинг ўзида турарди ва ҳеч кимни у ерга йўлатмасди. Гапка жуда бардам аёл бўлиб, устига матодан юбка киярди: болдирлари сергўшт, юзлари тирсиллар эди.

Иван Ивановичнинг художўй ва тақводорлигини айтинг! Ҳар якшанба кунини пўстинини кийиб, бутхонага боради. Бутхонага кириши билан тўрт томонга салом бериб, аксари тўғри хонақога бориб ўтиради ва йўғон овози билан қироатга қўшилишадн. Ибодат тугаши билан тиланчиларнинг ҳаммасига садақа бермасдан қўймайди. Бундай беҳуда иш билан шуғулланмоқни ўзи хоҳламаса ҳам ажабмас. Лекин у кишининг табиатларидаги сахийлик шу «корихайр»¹га етаклайди. Тиланчилар орасидан йиртиқ-ямоқ кийинган, ожиз ва нотавон бир хотинни топиб: «Омонмисан, бечора? Ўзинг қайдан бўласан?»— деб ҳол-аҳвол сўрадилар.

«Тақсир, қўргондан келдим: уч кундан бери ҳеч нарса еган-ичганим йўқ, ўз туққан болаларим ҳайдаб юбордилар».

«Эй гариб бечора! Нега келдинг бу ерга?»

«Тақсир, ўзим, хайр сўрагани келдим, ҳеч бўлмаса, нон пули бергудай сахийлар топилиб қолар дедим».

¹ Корихайр — яхши иш, хайрли иш.

Шундай фурсатда Иван Иванович, ўз одатлари бўйича, сўрар эдилар:

«Э, шундайми, қорнинг очми, нон ейсанми??»

«Нега емай? Итдек очман».

«Ҳа!» — дер эди Иван Иванович,— кўнглинг балки гўшт ҳам тилар?»

«Нимаики берсангиз майли».

«Ҳа, нондан гўшт яхшими!»

«Оч одам суриштириб ўтирадимиз, нима берсангиз розиман», деб кампир қўлларини узатарди.

«Қани, жўна! Худо берсин!»— дер эди Иван Иванович.— «Нега қараб турибсан? Сени ураётганим йўқ-ку!»

Шу хилда муомала билан бошқа тиланчилардан ҳам «ҳол-аҳвол сўрагач», уйларига кетар эдилар ёхуд Иван Никифорович деган қўш-нилариникига, ё судьяникига, ё шаҳар ҳокиминикига бир рюмка ароқ ичгани кирар эдилар.

Совға-салом олиб келган кишиларни Иван Иванович кўп дўст тугар, совға-саломни жуда ёқтирар эди.

Иван Никифорович ҳам, у кишига ўхшаш кўп яхши одам. У кишининг ҳовлилари Иван Ивановичникига қўшни. Улар шундай қалин дўстларки, дунё дунё бўлиб, улардай дўстларни кўрмаган дейиш мумкин. Антон Прокофьевич Пупопуз деган яна бир киши борки, ҳалигача мовий енглик мошранг сюртук кияди ва ҳар якшанба куни судьяникида овқат қилади. Ана ўша киши аксари дер эдиларки, «Иван Иванович билан Иван Никифоровични шайтоннинг ўзи бир-бирига маҳкам боғлаган, бири қай тарафга юрса, иккинчиси ҳам унинг кетидан қолмайди».

Иван Никифорович умр бўйи бўйдоқ ўтди. Гоҳда уйланган эдим десалар ҳам, у гаплари ёлғон эди. Қаминалари Иван Никифоровични жуда яхши билади ва шу сабабдан айта оламанки, у киши уйланмоққа ният ҳам қилган эмаслар. Бир замон Иван Никифоровичнинг орқасида думи бор деган гап тарқалган эди. Бундай фасод гапларни ким тарқатаркан? Шу қадар нолойиқ, ёпишмаган ва тўқима бўлган гапларки, муҳтарам ўқувчиларга бу гапнинг ёлғонлигини билдириб ўтиришни лозим ҳам топмайман, чунки ёлғиз алвасти деган махлуқнинг думи бўлгани ва уларнинг ҳам баъзи бирларидагина дум борли-

гини ўқимишли кишиларнинг ҳаммаси билади. Алвастилар, аксари хотин тоифасига мансуб бўлиб, эркак тоифасидан бўлганлари камдир.

Бу дўстлар ҳар қанча қалин бўлсалар ҳам, бир-бирларига ўхшамас эдилар. Уларнинг фарқларини, энг яхшиси, қиёс йўли билан билсак бўлади: Иван Ивановичда жуда хушмуомалалик ва гапдонлик фазилати бор. Худоё, гапи шундай яхшики! Унинг гапини эшитмоқдан ҳосил бўладиган лаззатни, бошингизни беққан ва товонингизни қашигандаги ҳузурга ўхшатса бўлади, холос. Унинг гапини эшитганингизда хомуш бўлиб қоласиз. Ҳузур қиласиз, чўмилиб чиққандан кейин ухлагандек мазза қиласиз! Иван Никифорович бўлсалар, аксинча, доим сукут қиладилар, аммо гапиргундай бўлсалар, шундай шартта кесадиларки, ҳар қандай ўткир тиг ҳам бундай кесолмайди. Иван Иванович ориқроқ, новча бўйли. Иван Никифоровичнинг бўйи пақанароқ бўлса ҳам, йўғондан келган. Иван Ивановичнинг боши думини пастга қилиб тўнтариб қўйган турупга ўхшайди; Иван Никифоровичнинг боши эса, думини юқори қилиб қўйган турупга ўхшайди. Иван Иванович айвонда қўйлакчанг бўлиб фақат тушлик овқатдан сўнг ётади: кечқурун бўлса пўстинини кийиб ё унинг уини сотадиган шаҳар магзинига борар, ё далага чиқиб бедана овлар эди. Иван Никифорович бўлса, эртадан кечгача эшик олдида ётади, агарда кун унча иссиқ бўлмаса, албатта, орқасини кунга бериб ётади ва бошқа ҳеч қаерга боргиси келмайди. Эрталаб, қафсаласи келиб қолса, ҳовлини бир айланиб, рўзғор ишларидан хабардор бўлгач, яна кириб ётади. Авваллари баъзан Иван Ивановични кираб эди. Иван Иванович таъби жуда нозик одам ва одоб билан гаплашилганида оғзидан ҳеч бир ноҳуя сўз чиқмайди ва ўзгаларнинг оғзидан чакки гап чиқса, хафа бўлади. Аммо Иван Никифорович баъзида тилини тиёлмай қолади. Шунда Иван Иванович дарров ўрнидан туриб: «Бас, Иван Никифорович, бундай гуноҳ гапларни гапиргунча, тезроқ офтобга тушайлик», дейди. Иван Иванович шўрвасига пашша тушгундай бўлса, жуда хафа бўлади, тоқати қолмайди, тарелкаларни отиб юборади, мезбонни ҳам койиб гашлайди. Иван Никифорович бўлса, чўмилишни, то бўғзигача сувга кириб, сувга стол ва самовар қўйдириб, сув салқинида чой ичишни яхши кўради. Иван Иванович соқолини ҳафтада икки марта олдиради. Иван Никифорович бир марта. Иван Иванович ҳар нарсага қизиқсинадиган одам: унинг олдида бир гапни бошлаб тугатмасанг балага қо-

ласан. Агар бир нарсадан норози бўлса, дарҳол изҳор қилади. Иван Никифоровичнинг хуш-нохушлигини афтига қараб дарров билиб бўлмайди; бир нарсадан хурсанд бўлса ҳам изҳор қилмайди. Иван Иванович пича қўрқоқроқ одам. Аммо Иван Никифорович унинг акси, чолвори жуда кенг, агар уни пуфласангиз ичига бутун ускунаси билан ҳовли жойлашиб кетади. Иван Ивановичнинг катта-катта кўзлари бор, кўзининг ранги тамаки рангига ва огзи қадимги рус алифбесининг «и» ҳарфига ўхшайди. Иван Никифоровичнинг кўзлари эса биткўз, ранги сариғ, қоши қалин, юзи семиз бўлганидан кўзлари зўрға кўринар, бурни бўлса, пишган олхўрига ўхшайди. Иван Иванович сизни сийлаб бурнакисидан тутса, аввал тамаки қутисининг қопқоғини бир марта ялаб, сўнгра бармоғи билан бир чертиб, кейин сизга узатиб туриб, башарти ошна бўлсангиз: «Марҳаматингиздан умидвор бўлмагим мумкинми, хўжам?»— дер ва агар ошна бўлмасангиз: «Мансаб ва даражалари, номларини билмоқ шарафи менга муяссар бўлмаса ҳам, марҳаматларидан умидвор бўлмагим мумкинмикан, муҳтарам»,— дейди. Иван Никифорович эса, сизга тўппа-тўғри бурнакисининг қутичасини узатиб, калтагина қилиб: «Марҳамат», деб қўя қолади. Иван Иванович бўлсин, Иван Никифорович бўлсин икковлари ҳам бурга деган махлуқни жуда ёмон кўрадилар ва шу сабабдан кўчадан ўтган ҳар бир чорбозорчи жуҳудни тўхтатиб, ўша махлуқни йўқотиш учун лозим бўлган дориларни олмасдан қўймайдилар. Лекин жуҳуднинг молини олмасдан бурун, яҳудий динида бўлгани учун унинг ўзини хўп сўкиб оладилар.

Бироқ Иван Иванович билан Иван Никифорович ўртасида бир нав айирма бўлса-да, ҳар ҳолда иккови ҳам яхши одам.

ИВАН ИВАНОВИЧНИНГ
 ҚИЛГАН ОРЗУСИ,
 ИВАН ИВАНОВИЧ БИЛАН
 ИВАН НИКИФОРОВИЧ
 ОРЛАРИДА ҚАНДАЙ
 СУҲБАТЛАР ЎТГАНИ
 ВА БУ СУҲБАТНИНГ ОҚИБАТИ
 НИМА БЎЛГАНЛИГИНИНГ БАЁНИ

Июль ойида бир кун эрталаб Иван Иванович айвонида ётар эди. Кун ниҳоят даражада иссиқ, ҳаво қуруқ ва қақшаган. Утдек тобиш қилар эди. Иван Иванович жуда эрта туриб, шаҳардан ташқарига чиқиб, ўроқчиларини кўриб, кўрғонини айланиб, учраган деҳқонлар билан гаплашиб, хотин-халаждан қаердан келмоқда, қаерга кетмоқда ва нима учун келиб кетмоқда эканини суриштириб келиб, жуда ҳоригандан сўнг, яна ётган эди. У ётган жойида омбор ва саройларга, ҳовлида юрган товуқларга қараб туриб, ўй ўйлаб кетди: «Худога шукур, хўп давлатим борда, менда йўқ нарсадан нима бор? Паррандам бор, иморатларим жойида, омборим бор, кўнгилхуши нарсалардан чиниққан тоза ароғим бор, боғимда ноку нашватим, олчагарим бор, сабзозоримда кўкнори, карам ва нўхатларим бор, нима кам? Муҳтож бўлган нима бор экан?..»

Узига бундай маънодор саволни бергандан сўнг Иван Иванович фикрга ғарқ бўлди, бу орада янги нарсалар ахтариб, Иван Никифоровичнинг деворидан нариёқдаги нарсаларга беихтиёр кўзи тушиб қолди. Ориқ бир кампир узоқ ётиб қолган кийимларни бирма-бир олиб чиқиб, шамоллатмоқ учун, узун арқонга ёймоқда эди. Шу пайт энг учлари тўзиган, эски бир «мундир» энгларини узатиб, қучоғида зарбоб нимча билан арқонга осилди, кетидан тугмалари тамғали, почасини куя еган, тўралар киядиган, устига доғ тушган оқ шим чи-

қиб келди, бир маҳалда Иван Никифоровичнинг оёғи сиққан бу шимга, энди қўли ҳам зўрга сиғар эди. Кейин яна бир неча шим чиқиб, булар «л» ҳарфидек дорга осилди. Иван Никифорович йигирма йил бундан аввал миршабликка ҳозирлашиб, мўйлов қўйган вақтида тиктирган казакча кўк камзул чиқди.

Охирида мезананинг найзасига ўхшаган қилич чиқди. Сўнгра, тугмалари бир мирилик чақадек, сабзарангли кафтанга ўхшаган бир нарсанинг этаклари елпиниб кўринди. У этаklar орқасидан зар уқали ва олди очиқ жилетка кўринди. Бирпасдан кейин жилетканинг устига марҳума кампирдан қолган ва ҳар чўнтагига битта тарвуз сиғадиган эски кўйлак ташланди. Буларнинг ҳаммаси Иван Ивановичга жуда галати томоша бўлди. Бу онда кўк ёки яшил енгларнинг қизил тикилган учлари ёки осиглиқ кимхобларнинг ўт-бетига куннинг шуъласи тушиб товланар ва бу манзара қишлоқма-қишлоқ юрган дарбадар найрангбозларнинг чодир хаёлига ўхшаб кетар эди. Хусусан чодир хаёлчилар тиллатожлик Шаддодни, така етаклаган авлиёни ўйин қилиб кўрсатганларида, орқада скрипка чийиллаб, лўли лабини дўмбира қилиб чалиб кетаётганда, кун ботиб, жануб кечасининг салқин шабадаси семиз-семиз қишлоқи хотинларнинг тоза елка ва сийналарига қаттиқ урган чоғ бўлади-ку, ана шунга ўхшаб кетадиган бир манзара.

Бирпасдан кейин кампир энтика-энтика омбордан қадимий бир эгар кўтариб чиқдики, унинг узангилари узилган, ёнидаги тўппонча осадиган чарм гилофи тўзиган, бир вақтларда алвонрангда бўлган, зар тикилган мис қуббалар тақилган ёпгичи бор эди.

Иван Иванович ўзига: «Вой, аҳмоқ кампир-эй. Ҳали замон Иван Никифоровичнинг ўзини ҳам шамоллатгани олиб чиқади шекилли!» деб қўйди.

Дарвоқе Иван Ивановичнинг ўйлагани рост чиқди. Беш минут ўтар-ўтмас, Иван Никифоровичнинг хитой газмолидан қилинган катта шими кўриниб, ҳовли саҳнининг ярмисича ерни эгаллади. Кейин кампир битта шапка билан битта милтиқ олиб чиқди.

«Хўш, бу нима бўлди?»— деб ўйлади Иван Иванович.— «Мен Иван Никифоровичнинг қўлида бир умр милтиқ кўрган эмас эдим, нима қилгани бўлди бу? Ўзи милтиқ отмаса ҳам, милтиқ сақлар эканда! Милтиқнинг унга нима кераклиги бор экан? Лекин хўп яхши нар-

сада! Кўпдан бери шундай милтиқни орзу қилар эдим. Шуни қўлга туширмасам энди бўлмайди, милтиқбозликни яхши кўраман. Ҳой кампир, ҳой кампир»— деб бармоғи билан имлаб чақирди Иван Иванович.

Кампир девор яқинига келди.

«Кампир, унинг нима?».

«Кўриб турибсиз-ку, милтиқ».

«Қандай милтиқ?»

«Ким билсин қандайлигини? Узимники бўлса, нимадан ясалганини билардим, лекин хўжайинники».

Иван Иванович ўрнидан туриб, милтиқни томоша қила бошлади ва милтиқни қилич билан бирга шамоллатгани олиб чиққани учун кампирни койимоқчи бўлганини ҳам унутди.

Кампир яна сўз қотиб:

«Ўзи темирдан бўлса ажаб эмас»— деди.

Иван Иванович ўзича шивирлаб:

«Ҳим! Темирдан, нега темирдан экан?»— деб қўйди, кейин яна:

«Қанчадан бери бу милтиқ хўжайинникида?»— деб сўради.

«Анчадан бери шекилли».

«Яхши нарса»,— деб давом қилди Иван Иванович: «унга нима даркори бор? Мен бир илож қилиб сўраб оламан ёки бир нарсага алишаман. Кампир, хўжайин уйдаими?»

«Уйда!»

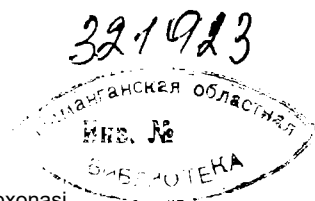
«Нима қилаяпти? Ётиптими?»

«Ётипти!»

«Хўп, унинг олдига кираман».

Иван Иванович кийинди. Миргород кўчаларида одамдан кўра ит кўпроқ бўлганидан, қўлига булоқлик сўйилини олиб йўлга тушди.

Иван Никифоровичнинг ҳовлиси Иван Ивановичникига қўшни бўлиб ўртада фақат четан девор бўлса ҳам, Иван Иванович девордан тушмай, кўчадан борди. Бу кўчадан чиққач, яна бир тор кўча бор эди; бу кўча шундай тор эдики, иккита бир отлик арава дуч келиб қолса, араваларни орқа ғилдирагидан тортиб, кетига сирғантириб кўчага чиқармагунча, ўта олмас эдилар. Биров пиёда ўтгундай бўлса, тор кўчанинг икки тарафида — девор тагида ўсган тиканак ва чирмовуқлар этагига илашарди. Бир томон Иван Ивановичнинг саройи, иккинчи то-

мондан Иван Никифоровичнинг омбори, дарвозаси ва каптархонаси шу тор кўчага чиқар эди. Иван Иванович дарвоза тагига келиб, занжирини қоқиши билан, ичкаридаги итлар вовуллашди, лекин кирган одамнинг таниш эканлиги кўргач, итлар галалашиб, думларини ликиллатиб, орқаларига қайтдилар. Иван Иванович ҳовли саҳнидан ўтди, ҳовлида Иван Никифоровичнинг ўз қўлидан дон ейдиган ҳинд каптарлари ўйнашар, у ер-бу ерда тарвуз ва қовун пўчоқлари, синиқ филдираклар, бочка белбоғлари кўрнар, кир кўйлакли бир бола эса ерда тупроққа беланиб ётарди; хуллас рассомлар яхши кўрадиган бир манзара, арқонга ёйилган кийимларнинг кўланкаси ҳовлига соя ташлаб, салқин қилар эди.

Кампир таъзим билан уни кутиб олди ва эснаб олгач, бақрайганча туриб қолди. Зина тепасидаги икки устунга қўндирилган соявон уйнинг зийнати эди. Лекин бу фаслда Малороссияда ҳазилакам исмайди ва пиёда йўлга тушган ҳар қандай одамнинг бошини мисдек қизитадиган офтоб қизиғидан ҳеч нарса сақлолмайди... Шунинг учун ҳам кечқурунлари сайрга чиқадиган Иван Иванович ўз одатига хилоф қилиб бундай туш қизиғида кўчага чиққанидан милтиққа унинг қанчалик ишқи тушганлигини билаверинг.

Иван Ивановичнинг кирган уйи ним қоронғи эди, чунки дераза дарпардалари берк ва дарпарданинг кичкина ёриғидан кирган офтоб шуъласи рўпарадаги деворга тушиб, камалакдек товланар ва рангбаранг лавҳалар чизар, қамиш томлар, дарахтлар, ҳовлида осилган кийимларнинг аксини кўрсатар ва шу сабабдан уйнинг ичи аллақандай чиройлик бўлиб, ғира-шира кўринар эди.

«Худоё товба, ёпирай!»— деди Иван Иванович.

«Эй, ассалому алайкўм, Иван Иванович!»— деган овоз келди уйнинг бир бурчидан. Шундан сўнггина Иван Ивановичнинг кўзи ерда, гилам устида ётган Иван Никифоровичга тушди: «Хузурингизда яланғоч турганим учун кечиринг».— Дарвоқе Иван Никифорович яланғоч ётар, ҳатто кўйлаги ҳам йўқ эди.

«Зарари йўқ, бугун ухладингизми, Иван Никифорович?»

«Ҳа, ухладим. Сиз ҳам ухладингизми, Иван Иванович?»

«Ҳа, ухладим!».

«Бўлмаса энди турганингизми?»

«Мени айтасизми энди турдинг деб? Худо ёрлақасин сизни, Иван

Никифорович! Шу вақтгача ухлаб бўладими, мен қўргондан эндигина келдим. Йўлда арпа-буғдойларни кўрдим, хўп битипти! Баланд, бар-радек, сердон!»

Иван Никифорович Горпинани чақирди: «Иван Ивановичга арақ ва қаймоқ билан сомса олиб кел!»

«Бугун кун жойида».

«Мақтаманг, Иван Иванович. Қуни қурсин, дўзах-ку! Шайтон урган кун! Иссиқдан қаерга қочишингни билмайсан!»

«Эй, Иван Никифорович, шайтонни тилга олмасангиз бўлмайди-да! Қўрарсиз, бир кун пушаймон қиласизу лекин фойдаси бўлмайди, бу шайтоний сўзларингиз учун у дунёда ҳолингиз ёмон бўлади».

«Хўш, Иван Иванович, мен сизни нима қилиб койитдим? На отангиз, на онангизга тил текиздим. Сизни ранжитадиган бир нарса дедимми».

«Бас энди, Иван Никифорович, бас!»

«Худо ҳақи, сизни раижитганим йўқ, Иван Иванович!»

«Ажаб, беданалар ҳали ҳам киркакка¹ келмаяпти».

«Сиз ўзингизча нима деб ўйласангиз ўйлайверинг, лекин мен сизга ҳеч қандай озор берганим йўқ».

Иван Иванович унинг сўзини эшитмаган бўлиб, «билмайман нега беданалар келмас экан, ҳали вақти бўлмадими... Лекин ундай десам, ҳозир худди вақти» деди.

«Дон яхши битипти дедингиз-а?»

«Жуда яхши, ниҳоятда яхши!»

Бу гапдан кейин икковлари жим бўлиб қолдилар.

«Нега Сиз, Иван Никифорович, кийимларингизни ёйдириб қўйдингиз?»— деди ниҳоят Иван Иванович.

«Яхши ва тоза кийимларимни лаънати кампир чиритиб қўйибди: шуларни шамоллатиб қўйдим, мовути жуда мулойим, тоза нарса, ағдариб қоплатилса, яна кийса бўлади».

«Буюмларингиздан бири менга жуда ёқиб қолди, Иван Никифорович».

«Қайсиси?»

¹ К и р к а к — бедана чақирадиган ҳуштак

«Менга қаранг, Иван Никифорович, кийимларингиз билан бирга осилган милтиқнинг сизга нима даркори бор?»

Шу онда Иван Иванович бурнаки тақдим қилди.

«Марҳамат қилмоғингизни сўрашим мумкинми?»

«Қуллуқ, ўзлари марҳамат қилсинлар, мен ўзимниқидан тортаман!»

Шундан кейин Иван Никифорович ёнини кавлаб, бурнаки соладиган қортиғини чиқазди.

«Вой, эси паст кампир! Ҳали милтиқни ҳам чиқазиб осипти-я! Сорочиндаги жуҳуд яхши тамаки қилади. Билмадим нима қўшар экан, жуда хушбўй! Қалампир мунчоқ ҳиди келади. Мана жиндек шимиб кўринг: тўғри эмасми, ҳиди қалампир мунчоқниқига ўхшамайдами? Олинг, марҳамат қилинг!»

«Менга қаранг, Иван Никифорович, менинг эсим ҳали ҳам ўша милтиқда, сиз нима қиласиз уни ахир, у сизга керак эмаску?»

«Нега керак бўлмасин? Отиш лозим бўлса-чи?»

«Эй худо ёрлақоғур, Иван Никифорович, қачон отар эдингиз сиз уни? Қиёматдами? Сиз, менинг билишимча ва ўзгаларнинг шаҳодатича, шу чоққача битта ўрдак ҳам отганингиз йўқ, ҳамда худо сизни яратишда мерган қилиб яратган эмас. Сиз басавлат ва қоматли бир одамсиз. Номини атаб айтмоқ нолойиқ бўлган кийимларингиз ҳалигача қуритиладию, сиз энди тўқайда юриб ов қилармидингиз? Ахир нима деган бўласиз? Йўқ сизга тинчгина ётиб дам олмоқ керак».

(Иван Иванович, юқорида айтилгани каби, бировни бир гапга кўндирмоқ лозим бўлганида, ниҳоятда усталик билан гапирар эди: бай-бай, чунонам сайраб кетар эдики!)

«Шундай, сиз ўзингизга муносиб иш қилинг. Сўзимга киринг, милтиқни беринг менга!»

«Асло иложи йўқ! Бу — қимматбаҳо милтиқ. Ҳозир бундай милтиқни ҳеч қаердан тополмайсиз. Мен буни хизматга кирмоқчи бўлиб юрган вақтимда бир туркдан сотиб олиб эдим, энди сизга дарров бериб қўяманми? Ҳеч иложи йўқ. Бу жуда керак нарса».

«Хўш, нима кераги бор ахир?».

«Нима кераги бор, деганингиз нимаси? Уйимга ўғрилар кирсачи? Шунда ҳам керакмасми? Худога шукур! Хотиржамман ва ҳеч кимдан

қўрқмайман! Нега? Чунки ҳужрамда милтиғим борлигидан хотирим жам!»

«Жуда яхши милтиқ! Лекин Иван Никифорович, қулфи бузуқ».

«Бузуқ бўлса нима қипти? Тузатса бўлади. Занг босмаслиги учун кунжут мойи билан мойлаб қўйса бўлгани».

«Иван Никифорович, сизнинг бу сўзларингиздан менга дўстлигингиз сира кўринмайди. Сиз менга ошналик юзасидан ҳеч нарса қилишни хоҳламайсиз».

«Нега сиз ошналик юзасидан менга ҳеч нарса қилмайсиз, дейсиз? Уялмайсизми? Ўқизларингиз менинг даламда ўтлайди, аммо мен сиздан бир марта ҳам ҳўкиз сўраганим йўқ. Қачон Полтавага борар бўлсангиз, мендан арава сўрайсиз, шунда ҳам бир марта йўқ дедимми? Болаларингиз четан девордан ҳовлимга тушиб, итларим билан ўйнашадилар, уларга ҳам ҳеч нарса демайман-ку: майли, ўйнаверсинлар, фақат у-буга тегмасалар бўлгани!».

«Шундай беришни истамасангиз, майли бўлмаса бир нарсага алишайлик».

«Хўш, бадалига нима берасиз?»— Иван Никифорович бу сўзни айтиб, энгагига таянган ҳолда Иван Ивановичга тикилиб қаради.

«Мен сизга унинг бадалига қора чўчқамни бераман, ўзингиз ҳам биласиз, бўрдоқига боқиб семиртирганман, обдон яхши чўчқа! Келаси йилда болалаб бермаса ўзимга тан».

«Мен ҳайрон бўламанки, қандай қилиб, Иван Иванович, бу гапларга тилингиз боради. Чўчқангизни мен нима қиламан? Шайтоннинг маъракасига сўяманми?»

«Шайтонни оғизга олмасангиз ҳеч бўлмас эканда? Гуноҳга ботасиз, азбаройи худо, гуноҳга қоласиз, Иван Никифорович!».

«Ахир, Иван Иванович, бу қандай гапки, милтиқ бадалига чўчқадек аллақандай бўлмағур бир ҳайвонни бермоқчи бўласиз!».

«Иван Никифорович, нега чўчқани бундай дейсиз?»

«Ахир ўзингиз яхшироқ ўйлаб кўринг, милтиқ деган нарсани ҳамма билади; чўчқанинг нималигини ким билади? Агар бу гапни менга сиздан бўлак одам айтган бўлса, ҳақорат деб билардим».

«Хўш, чўчқанинг нимаси ёмон сизга?».

«Ахир сиз мени ким деб ўйладингиз? Мен чўчқани...».

«Ўтиринг, ўтиринг!.. Тавба қилдим... Милтиғингиз ўзингизга буюр-

син, менга деса, хужрангизда занглаб, чириб кетсин: бундан кейин унинг тўгрисида гапирмоқни ҳам истамайман».

Шундан сўнг жим бўлиб қолдилар.

Бир оздан кейин Иван Иванович яна гап очиб, «уч подшо бир бўлиб, бизнинг подшоҳимизга уруш очган эмишлар» деди.

«Ҳа, Петр Федорович айтиб эди. Қандай уруш экан? Сабаби нима экан?».

«Иван Никифорович, чамаси сабабини билиб бўлмайди шекилли. Уч подшо бир бўлиб бизларни турк динига киргизмоқчи бўлсалар керак, деб ўйлайман».

Иван Никифорович бошини қўтариб:—«Вой аблаҳлар, ҳо, қаранг-а?»— деди.

«Мана, кўрдингизми, бизнинг подшоҳимиз шу важдан уларга қарши уруш очибди. Йўқ, ўзингиз бизнинг динимизга — Исо динига киринг, дебди подшоҳимиз».

«Нима дейсиз, Иван Иванович? Бизникилар зўр чиқар?».

«Ҳа, зўр чиқадилар. Шундай қилиб, Иван Никифорович, милтиқчангизни алишмайсизми?».

«Иван Иванович, ўзингиз хўп олим кишисизу гапингиз тентакларникига ўхшайди, ахир мен аҳмоқ бўпманмики...».

«Ўтиринг, ўтиринг, худо осин, кераги йўқ! Менга деса чириб кетсин. Энди гапирмайман».

Шу онда дастурхон келтирдилар; Иван Иванович бир рюмкани ичиб, қайноқ сомсани еб олди. «Менга қаранг, Иван Никифорович, мен сизга ҳалиги чўчқадан бошқа яна икки қоп сули ҳам берайин, сиз сули экканингиз йўқ-ку. Бу йил бари бир сули сотиб оласиз».

«Азбаройи худо, Иван Иванович, сиз билан гаплашадиган киши аввал нўхатга хўп тўйиб олмоғи керак (бу ҳали ҳолваси: Иван Никифоровичнинг оғзидан бундан баттар гаплар ҳам чиқади). Бутун бошли бир милтиқни ким икки қоп сулига алишипти? Эгнингиздаги пўстинга-ку алиштиргингиз келмайди-а?».

«Лекин, Иван Никифорович, унинг устига яна ҳалиги чўчқани ҳам бермоқчи бўлганимни унутманг!»

«Нима! Шундай милтиққа икки қоп сули билан битта чўчқами?».

«Хўш, нима бўлибди, озми?»

«Милтиққа-я?»

«Албатта, милтиққа»

«Шундай милтиққа икки қоп?»

«Икки бўш қоп эмас, ахир сулиси билан, чўчқасини унутдингизми?»

«Ўпишиб ётаверинг ўзингиз ўша чўчқангиз билан, агар уни хоҳламасангиз, шайтон билан ўпишинг!»

«Ана холос... Сизга сал тегса, бас... Кўрасиз, бундай бедиёнат сўзларингиз учун у дунёда тилингизга бигизни қиздириб тиқарлар. Сиз билан гаплашиб бўлгандан сўнг одам бет-қўлини ювиб, ўзини ҳам бир қатрон қилиб олмаса бўлмайди.»

«Ўзингиз инсоф қилинг, Иван Иванович: милтиқ жуда ноёб нарса, жуда ғалати эрмак нарса, устига уйга ҳам яхши зийнат...»

Иван Иванович аччиги чиқа бошлаганидан энди:

«Сиз, Иван Никифорович, милтиғингизга девона тўрвасига ёпишгандай ёпишиб олибсиз»,— деди алам билан.

«Сиз, Иван Иванович, худди эркак ғозга ўхшайсиз!».

Агар Иван Никифорович шу сўзни айтмаса, иккаласи бир оз можаролашиб, дўстликларига халал етмас эди. Лекин бу дафъа иш тескарисига айланиб, Иван Ивановичнинг жуда жаҳли чиқиб кетди.

«Нима дедингиз, Иван Никифорович?»— деб бақирди.

«Мен, Иван Иванович, сизни эркак ғозга ўхшайсиз»,— дедим.

«Жанобингиз, одамнинг даражаси ва ному-насабига эҳтиром ва одоб билан қарамоқни ёддан чиқариб, бундай ҳақоратомуз ном билан мени беобрў қилмоққа нечук журъат қилдингиз?»

«Нимаси ҳақорат бунга? Хўш, Иван Иванович, қўлингизни мунча пахса қилиб гапирасиз, ахир!»

«Такрор сўрайман: нега сиз одоб ва ахлоққа риоя қилмай, мени эркак ғоз дедингиз?»

«Башарангизга тупурдим, Иван Иванович! Бунча товукдай қақиллайсиз?»

Иван Ивановичнинг сабр ва тоқати қолмади; лаблари дир-дир титради, оғзи буришиб қийшайиб кетди, кўзлари шундай ўйнаб, пир-пирлаб кетдики, қараган одам қўрқар эди. Иван Иванович ниҳоятда аччиғланганда бундай бўлмаса, бошқа маҳалда ҳеч бундай бўлмас эди.

«Мен ҳам сизга айтаманки, сиздақа одамни писанд қилмайман»,

Иван Иванович зарда билан деди:

«Азбаройи худо, заррача ғам емайман» — деди Иван Никифорович.

Лекин худо урсинки, бу гапи ёлғон эди, чунки бу гап унга жуда алам қилганди.

«Бундан бери остонангизга қадам қўймайман».

«Ўҳу!»— деди Иван Никифорович, лекин ўзи, аламга чидамасдан, нима қилишини билмай ўрнидан тикка туриб кетди.

«Ҳой кампир, ҳой бола!» У шундай деб қичқариши билан эшикдан ҳалиги қари кампир ва узун рўдапо камзулга ўралашган пакана бўйли бир бола кириб келди. «Бу кишининг қўлидан ушлаб, ташқарига чиқазиб қўйинглари!» деб амр қилди.

Иван Иванович бундай беобрў бўлганлигига ниҳоят даражада аччиғланди:

«Мендек аслзодани-я? Қани, яқинимга келиб кўрингчи, аҳмоқ хўжайиннингиз билан бирга қўшиб шундай абжақ қилайки, қарга чўқигундай ерингиз ҳам қолмасин!»

(Иван Иванович жаҳли чиққанда жуда бақириб гапирар эди).

Тўртовининг туриши жуда ғалати эди. Иван Никифорович қипланғоч бўлиб уйнинг ўртасида турарди. Кампир бўлса қути учиб офзини очиб анграйиб қолган эди. Иван Иванович бўлса, қадимги Рим нотиклари сингари қўлини кўтарганча турарди. Уларнинг бу ҳолати ғалати бир томоша эди. Лекин томошабин ҳалиги рўдапо камзул кийган ва бурнини кавлаб бемалол турган бола эди, холос!

Иван Иванович шапкасини қўлига олди.

«Сиз, Иван Никифорович «жуда яхши» муомала қилдингиз. «Жуда яхши!» Бир кун мен ҳам сизга қайтараман».

«Йўқолинг, Иван Иванович, йўқолинг! Эҳтиёт бўлинг, қўлимга туша кўрманг! Тушгундай бўлсангиз, абжақ қиламан!»

Иван Иванович бош бармоғини панжаси орасидан кўрсатиб, «бу гапингизга, Иван Никифорович, мана бу» деди ва эшикни шундай қаттиқ ёпдики, ёпилган эшик яна очилиб кетди.

Иван Никифорович эшикка яқин келиб яна бир нарса демоқчи эди-ку, аммо Иван Иванович орқасига қарамасдан, аллақачон чиқиб кетган эди.

ИВАН ИВАНОВИЧ БИЛАН ИВАН НИКИФОРОВИЧ ОРАЛАРИГА НИЗО ТУШГАНДАН СЎНГ БЎЛГАН ВОҚЕАЛАР

Шундай қилиб Миргород шаҳрининг обрўси ва савлати бўлган икки ҳурматлик зот бир-бирлари билан аразлашиб қолдилар. Тағин нима учун денг? Беҳудага, бирини бири эркак ғоз дегани учун! Бир-бирларини кўргали кўзлари қолмади, кириш-чиқишлари барҳам еди, ҳолбуки аввал ҳамма уларни айрилмас дўст деб биларди. Дарвоқе, бурунлар Иван Иванович билан Иван Никифорович одам юбориб бир бирларининг ҳол-аҳволидан хабардор бўлиб турардилар, ҳар бири ўз айвонида туриб шундай ширин сўзлашар эдиларки, уларнинг бу сўзларини эшитган одам ҳузур қилар эди. Бурунлари ҳар якшанба кунни Иван Иванович чакмонини, Иван Никифорович бўлса бурмабел камзулини кийиб, бир-бирини қўлтиқлашиб бутхонага борар эдилар. Иван Ивановичнинг кўзи равшанроқ бўлганидан, йўлда кета туриб, Миргороднинг баъзи кўчаларида бўладиган кўлоб сувга ёхуд бошқа шундай ифлосликка кўзи тушиб қолса, дарров Иван Никифоровични огоҳлантириб, «Ҳазир бўлинг, оёгингиз бу ифлос чуқурга тушиб кетмасин» дер эди, Иван Никифорович ҳам, ўз навбатида, Иван Ивановичга бўлган дўстлигини доим изҳор қилмоқ юзасидан, қаерда учрашиб қолсалар, узоқдан бўлса ҳам дарров бурнакисини тутиб, «Марҳамат» дер эди. Икковининг ҳам уй-жойи қандай яхши эди! Мана шундай қалин дўстлар... Улар ўртасига тушган низони эшитганимда бошимга тўқмоқ теккандек бўлдим! Кўп вақтгача ҳеч ишонгим келмай юрдим! Худоё тавба! Иван Иванович билан Иван Никифорович уришиб қолибдилар-а? Шундай обрўли одамлар! Еруғ дунёда умрбод қолувчи ҳеч нарса йўқ экан-да!

Иван Иванович уйига қайтгач ҳеч тинчий олмади. Бурунлари у, энг аввал отхонасига кириб, биясининг ем-хашагидан хабар оларди

(Иван Ивановичнинг бияси — саман қашқа жуда яхши от эди), сўнгра курка товуқлари ва чўчқа болаларига ўз қўли билан овқат берганидан кейин, уйига кириб ё ёғочдан ҳар хил идишлар ясар, ё эса айвонда ётиб дам олар эди (Иван Иванович ҳар хил ёғоч идишлар ясашга жуда ҳунарманд бўлиб, унча-мунча устадан қолишмас эди) ёки Луби, Гари ва Попов матбаасида босилган китобларни ўқир эди (ўқиган китобларининг номини эслай олмасди, чунки хизматчи хотин, болаларини ўйнатаман деб китобнинг муқовасини йиртиб юборган эди) ёки айвончада истироҳат қилар эди. Энди бўлса бу ишларнинг ҳеч қайсисини қилмади. Гапка ошхонага дон ташиб турган бўлса ҳам уни кўриб қолиб, «нега бекор санқиб юрипсан» — деб койиб кетди, ҳамма вақт эшик тагига келиб донланиб кетадиган хўроз бугун ҳам келиб эди, калтак олиб қувлади, кўйлаги йиртиқ-ямоқ, кир босган бола: «Ота, ота, қанд!» дейиши билан бечорага шундай дағдаға қилиб бердики, бола фақир қўрққанидан ура қочди.

Бир фурсат ўтгач эс-ҳушини йигиб олиб, ўз юмушлари билан банд бўлиб кетди. Кеч пайтга бориб, овқатланди, кейин дам оладиган айвонига чиқиб ётди, Гапканинг каптар шўрваси эрталабки нохушликни тарқатди шекилли. Иван Иванович яна аввалгидек завқ-шавқ билан рўзғор ишларига овора бўлиб кетди. Бир маҳал кўзи қўшнисининг ҳовлисига тушиб: «Бу кун Иван Никифоровичнинг олдига чиққаним йўқ, бир кириб чиқай», — деди ўз-ўзича. Сўнгра таёғи билан шапкасини олиб, кўчага чиқди, дарвозадан кўчага чиққан ҳамон уришиб қолгани эсига тушиб, туфу! деб, орқасига қайтди. Иван Никифоровичнинг ҳовлисида ҳам шундай бир ҳол рўй берди. Иван Никифоровичнинг хизматчи кампири бу ҳовлига ўтмоқ учун энди четан деворга оёқ қўйиши билан у ёқдан Иван Никифоровичнинг: «Қайт, қайт! Керак эмас!» деган овози эшитилди. Аммо Иван Иванович жуда зерикди. Агар Иван Никифоровичнинг уйида бўлган бир воқеа ўчай деб қолган низо устига мой қуймаганда, бу икки ҳурматли яна ярашиб кетсалар ҳам ажаб эмас эди.

Шу куни кечқурун Иван Никифоровичникига Агафия Федосеевна келиб қолди. Иван Никифоровичга бу хотиннинг ҳеч қандай қариндошлиги, уруғ-аймоқлиги йўқ эди. Бас, унинг буникига келмагининг ҳеч бир даркори йўқ ва Иван Никифоровичнинг ўзи ҳам бунга хурсанд эмас эди, аммо хотин буникига келиб ҳафталарча ва баъзан кўпроқ

ҳам туриб қолар ва бутун рўзғорни ўзи эгаллаб, ҳеч кимни бийлатмас эди. Унинг бу иши Иван Никифоровичга сира ёқмас, лекин шундай бўлса ҳам, ажабки, худди гўдакдек унга итоат қилар, гоҳида сал тортишиб қолсалар ҳам Агафия Федосеевна доим баланд келар эди.

Ростини айтсам, нега хотинлар ҳамиша бурнимиздан чойнакнинг жўмрагини ушлагандай, ушлаб тортаверадилар. Ростини айтсам шунга сира ақлим етмайди. Уларнинг қўллари шундақа узунми? Ё бизнинг бурнимиз тутиб тортишдан бошқа нарсага ярамайдими? Иван Никифоровичнинг бурни ғайнолига ўхшанқираб кетса ҳам, хотин унинг бурнидан тутиб ит етаклагандай судраб юарди. У келганда Иван Никифоровичнинг ҳатто юриш-туриши ҳам бошқача бўлиб қолар эди, яъни офтобда кўп ётмас, ётса ҳам бурунгидай яланғоч ётмай, балки Агафия Федосеевнанинг иши бўлмаса ҳам, кўйлак ва лозимини кийиб ётар эди. Агафия Федосеевна шарм-ҳаёни билмас ва Иван Никифоровичнинг безгаги тутиб қолгундай бўлса, скапидар билан сиркани унинг баданига ўзи суртиб қўяр эди. У кишининг бошида дурраси, бурнида учта сўғали бор. У устига сариқ гуллик жигарранг капот¹ кияр эди. Қомати гўё йўғон кувга ўхшар ва шу сабабдан, ойнага қарамагунча киши ўз бурнини тополмаганидек, унинг белини ҳам топиш қийин эди. Ҳар қайси оёғи бир болишдек келар ва калта эди. Қилмиши ғийбат, егани қайнатган шолғом эди, қарғашга ниҳоятда уста ва бу ишларни қилганда ҳеч маҳал афтини сира ўзгартмас эди; ва унинг бу қилиғи аёллардан бошқа ҳеч ким қилолмайдиган қилиқ эди.

Бу хотин келди дегунча Иван Никифоровичнинг уйи остин-устин бўлар эди: «Сен Иван Никифорович, қўшнинг билан сира ярашма, бориб ялинма, унинг муддаоси сени йўқ қилмоқ, унинг кимлигини сен ҳали билмайсан, у шундақа одам». Лаънати кампир Иван Никифоровичнинг қулоғига қуявериб, Иван Ивановичдан уни тамом бездирди.

Ҳамма иш тескарисига айланиб кетди: қўшнининг ити бу ҳовлига кириб қолгудай бўлса, қўлга тушган нарса билан уриб ҳайдардилар, девордан ошиб тушган болаларни кўйлаklarини кўтариб, орқаларини қавартириб, йиғлатиб чиқазиб юборар эдилар. Ҳатто, кампир хотин ҳам, бир кун Иван Иванович ундан бир нарса сўрамоқчи бўлганида

¹ Капот — хотинларнинг уйда кийиб юрадиган устки калта кўйлаги.

шундай беодобона ҳаракат қилдики, ниҳоятда одоб ва ахлоқли бўлган Иван Иванович нима дейишини билмай: «Эй, расво хотин! Хўжайиннидан баттар-а!» деб тупуриб ташлади.

Ниҳоят, бу ҳақоратлар устига, баттол қўшниси Иван Ивановичнинг худди четан девордан ошиб тушадиган жойига, гўё ҳақорат устига ҳақорат бўлсин дегандек, ғоз боқадиган бир катак солди. Иван Иванович учун жуда нохуш бўлган бу ифлос катак, шундай жадаллик билан солиндики, бир кун деганда битди.

Бу нарса Иван Ивановичнинг зардасига тегиб, ўч олмоқ пайига тушди. Ҳатто Иван Ивановичнинг еридан озгинаси катакка қўшилиб кетган бўлса ҳам, сир бой бермаслик учун аламини изҳор қилмади, аммо юрагига шундай гулгула тушдики, жим туришга ҳеч тоқати қолмади.

Куни шу тарзда ўтди. Кеч кирди... Агар мен рассом бўлсам бу кечанинг нашъасини тасвир қилиб берар эдим! Мирғород аҳлининг уйқусини, осмондаги сон-саноксиз сокин юлдузларнинг қарашини, йироқ-ёвуқдан итларнинг бу сукунат ичида вовуллашларини, ишқ дардига мубтало бўлган сўфининг итлар олдидан ўтиб, мардоналик билан четан девордан ошиб маъшуқасиникига тушганини, оқ уйларнинг деворлари ойдиндан оқариб, уйлар ёнидаги дарахтларнинг қорайиб кўринганини, дарахтлардан тушган қора кўланкаларни, ҳиди бурқираб турган гуллар ва сўлиган ўтларни, тун ошиғи чигирткаларнинг тинмасдан чириллаб қилган нолаларини тасвир қилар эдим. Пастаккина кесак уйлардан бирида кўкраги дириллаган қорақош бир шаҳар қизининг тўшакда ёлғиз ётиб бетоқат бўлаётганини ва оёғида қўнғироқли, хуш мўйлабли тўраларни туш кўраётганини ва ойнинг шуъласи унинг бетида жилваланиб турганини кўрсатардим. Уйнинг оқ мўрисига қўнган бир кўршапалакнинг сутдек ёруғ йўлга тушиб турган қора соясини тасвирлаб кўрсатардим...

Аммо шу кечаси қўлига арра олиб ташқари чиққан Иван Ивановични тасвир этиш қўлимдан келмас. Афт-башарасидан аллақанча ҳислар аломати зоҳир эди! Оҳиста-оҳиста биқиниб, бояги ғозхона катаннинг ёнига борди. Иван Никифоровичнинг итлари икки орада бўлган жанжалдан хабарсиз эдилар, шунинг учун уни эски дўст билиб индамадилар. Катакни ушлаб турган тўртта устун эман ёғочидан қилинган эди. Иван Иванович бир устуннинг яқинига келиб арра қўйди.

Арранинг овози уни дам-бадам ҳар ёнга аланглатар, лекин кўрган ала-ми унга дадиллик берар эди. Биринчи устун арраланди, иккинчисига ўтди, кўзлари ўтдай ёнар ва қўрқувдан ҳеч нарсани кўрмас эди.

Иван Иванович тўсатдан бақириб юборди ва қотиб қолди, унинг кўзига бир ўлик кўринди. Лекин бир оздан сўнг, кўзига ўликдек кўринган нарса бўйнини чўзиб ётган ғоз эканини пайқагач, ўзига келди. Иван Иванович аччиғидан бир тупуриб олди, яна ишини қилаверди. Устуннинг иккинчиси ҳам арраланди. Катак қимирлади. Энди учинчисига тутинганда юраги шундай така-пука бўлиб кетдики, қўли ишга бормай бир неча марта тўхтаб қолди. Учинчи устуннинг ярмидан кўпроғи арраланиши билан бу омонат турган иморат жуда қийшайиб, бирдан ағанаб тушди ва Иван Иванович зўрға қочиб қолди. Аррасини олганча ҳовлисига қочиб келиб, ўзини каравотга ташлади ва қилган нобакорлигининг оқибати нима бўлганига бир карра ойнадан боқишга юраги бўлмади. Унинг назарида Иван Никифоровичнинг ҳамма хонадони — кампирдан тортиб рўдапо камзул кийган болагача, Агафия Федосеевна бошлиқ ҳаммаси қора калтак бўлиб, Иван Ивановичнинг уйини вайрон қилгани ёпирилиб келаётганга ўхшар эди.

Иван Иванович эртасига куни билан безгак қалтиратгандек ётди, назарида нобакор қўшниси ундан ўч олмоқ учун уйига ўт қўяётгандек бўлар эди. Шу сабабдан бирон жойга қуруқ похол ташланиб қўйилмасин, у ёқ-бу ёқдан хабардор бўлиб тур, ниҳоятда ҳушёр бўл, деб Гапкага буюриб қўйди. Отини олдинроқ қамчилаб, ҳеч кимга билдирмасдан, эл бурутдан Миргородга бориб судга ариза ташламоққа қарор қилди. Бу аризанинг мазмуни нима эканлиги қуйидаги бобдан маълум бўладир.

МИРГОРОД УЕЗД СУДИ МАҲКАМАСИДА БЎЛИБ ЎТГАН ВОҚЕАЛАР БАЁНИ

Кўп чиройлик шаҳар-да Миргород. Ҳар қанақа иморат десангиз бор! Томи похол, қамиш, ҳатто тахта билан ёпилган уйлар бор! Уннга юрсангиз — кўча, чапга юрсангиз кўча, ҳаммаси чиройли четан деворлар, деворларни чирмовуқгул босган, хурмаю хурмачалар осилган, девор орқасида офтобдек башарасини кўрсатиб кунгабоқарлар қараб туради, қизариб турган кўкнорилар, катта-катта қовоқлар... Гашт! Четан деворларга турли хил нарсалар осилганидан яна чиройлик кўринади. Бир ёқда кўйлак, бир ёқда лозим, ҳар бало осиглик. Миргородда ўғирлигу қаллоблик йўқлигидан ҳар ким хоҳлаган нарсасини деворига осиб қўяверади. Агар бозор жойидан ўтиб қолсангиз, албатта бирпас тўхтаб томоша қиласиз. Ғалати кўли бор, ҳеч қаерда бундай кўл кўрмагандирсиз! Бозорнинг салкам ҳаммаси шу кўлга чиқиб кетган. Жуда ғалати кўл! Олисдан қараганда похол ғарамига ўхшаган уйлар кўлнинг тўрт томонига тўпланишиб, кўлнинг хушманзарасини томоша қилаётганга ўхшайдилар.

Лекин, фикримча, бу шаҳарда уезд судининг уйдан яхши уй йўқдир. Эман ёғочидан солинганми ё қайинданми — бу билан ишим йўқ, лекин эй, азизлар, унинг саккизта деразаси бор! Қатор саккиз дераза бор. Ҳаммаси, шаҳар ҳокимининг сўзи билан айтганда, «кўл» деган ҳали мен айтган сувга ва бозорга қараб туради! Бутун Миргород шаҳрида биргина шу уй чақмоқ тоши рангига бўялган, қолганлари бариси оқартирилиб қўйилган, холос. Томи тахтадан, агарда бўёқ учун тайёрланган ёғини маҳкама мирзалари пиёзга қўшиб еб қўйган бўлмасалар ва бунинг устига мазкур воқеа рўза кунларида бўлмаса эди, уйнинг томи қизил бўлар эди. Уйнинг деразаси бозорга қараган, дарвозахонада қачон қарасангиз товуқлар югуришиб юради, чунки у ерда доим тариқ ва бошқа донлар сочилиб қолади! Аммо бу донлар-

ни ҳеч ким атайлаб сепмайди, илтимосга келганларнинг бепарволик-лари орқасида тўкилиб қолади. Уйнинг икки бўлаги бор, бири — маҳкама, иккинчиси — авахта. Маҳкамага мосланган бўлагида озода қилиб оқланиб қўйилган икки хонаси бор, бири арзга келганлар ўтирадиган хона, иккинчиси сиеҳ тўкилиб дог-дуг бўлган стол қўйилган уй. Стол тепасида тумор туғроси¹. Суянчиғи баланд-баланд тўрт стул, девор тагида шикоятлар сақланадиган темир қоплама сандиқлар. Сандиқлардан бири тепасида қора мой суртилган бир жуфт этик.

Суд сўроғи эрталабдан бошланди. Семизлиги Иван Никифоровичча бўлмаса ҳам, йўғондан келган судья, ёғ босган халатини кийиб олиб қўлида трубка, олдига бир чашка чой қўйиб, суд аъзоси билан чақчақлашиб ўтирарди. Судьянинг юқори лаби бурнининг тагига ёпишганлигидан бурни лабини хоҳлаганича ҳидлар ва бу лаб тамаки қути вазифасини ўтар эди, чунки бурнига ташланган тамаки лабида қоларди. Шундай қилиб судья ўз маслаҳатчиси билан гаплашиб ўтирарди. Яланг оёқ бир қиз бир чеккада патнусда чой кўтариб турарди.

Столнинг бир бошида котиб ҳукмнома ўқирди ва шундай бир мужмал оҳангда чайнаб ўқирдики, буни эшитганда айбдор ҳам ухлаб қоларди. Агар судья чақчақлашиб ўтирмаган бўлса, аввал унинг ўзи ухлаб қолиши ҳеч гап эмасди.

Судья совиб қолган чойдан бир ҳўплаб олгач: «Мен атайин уларнинг яхши сайрамоғи учун нима қилмоқ лозимлигини билмоқчи бўлдим. Бундан икки йил бурун бир яхши майнам бор эди. Нима бўлди денг? Тўсатдан айнаб қолиб, аллақандай хунук сайрай бошлади. Кейин борган сари баттарлашди; бора-бора сайраши жуда бузилиб, хириллаб қолди. Ҳолбуки, бу иллатнинг сабаби анчайин бир нарса экан! Томоғига нўхатча ҳам келмайдиган бир гудда чиққан экан, шу гуддани нина билан тешса бўлди. Бунга менга Захар Прокофьевич ўргатиб қўйганди, агар истасангиз воқеасини сизга сўзлаб берай: бир кун уникига бориб қолдим...»

Ҳукномани ўқиб бўлиб, анчадан бери жим турган котиб, судьянинг сўзини бўлди: «Демьян Демьянович, бошқасини ўқисам ижозатми?»

¹ Чор Россиясида бўлган махсус лавҳа, устида чор ҳукуматининг туғроси бўлган жуфтанқуш қўндирилган бўлар эди.

«Дарров ўқиб бўлдингизми? Қаранг, мунча тез, мен эшитмай қолибман. Қани ўзи? Қани буёққа беринг, қўл қўяй, яна нимангиз бор?».

«Сигир ўғриси Бокитка казакнинг иши бор».

«Хўп, ўқинг! Шундай қилиб, бир кун уникига бориб қолдим... Мени қандай сийлаб меҳмон қилганини ҳам айтиб берай. Ғалати балиқ билан арақ ичдик. Лекин балиги бизникидек эмас (шу ерга келганда судья тилини чапиллатиб кулди ва кулганда бурнининг такки-насида турган тамакини ҳидлади), бунда боққолларимиз сотадиган балиқларга ўхшамасди, селёдкадан емадим, чунки ўзингиз биласиз: есам жиғилдоним қайнайди. Икрадан тотиб кўрдим: жуда яхши икра экан! Ҳар қанча мақтасак арзийди! Сўнгра ичига хушбўй гиёҳлар солинган шафтоли арағидан ичдим. Заъфар гулидан қилинган арақ ҳам бор эди. Бу арақни ичмаганимни ўзингиз биласиз, чакки эмас. Аввал иштаҳани хўп қўзғатиб, сўнгра емоқ...»

Шу пайтда Иван Иванович кириб қолиб, судья: «Эй бормисиз, кўринмайсиз?» деб қолди.

Иван Иванович ёлғиз унинг ўзида бўлган хушмуомалалик билан ҳар томонга таъзим қилиб:— Худо мададкорингиз бўлсин! Эсон бўлинглар!— деди. Епирай, муомаласи билан ҳаммани ўзига гирифтор қилиб олади-я! Бундай хушфёълликни ҳеч қаерда кўрмадим. Ўз мартаба ва обрўсини хўп яхши билар ва шунинг учун ҳамма уни ҳурмат қилса, ўзини бу ҳурматларга лойиқ деб билар эди. Иван Ивановичга судьянинг ўзи курси қўйиб берди ва бир тортишда, тепа лабидаги бурнакини тақир қолдирмай тортиб олди; бу қилиғи унинг жуда хурсандлигига далолат қилар эди.

«Хўш Иван Иванович, нима емоқ хоҳлайсиз? Бир чашка чой ичадиларми?»— деди судья.

«Йўқ, кўп ташаккур»,— деб таъзим қилиб ўтирди Иван Иванович.

Судья яна такрорлаб:

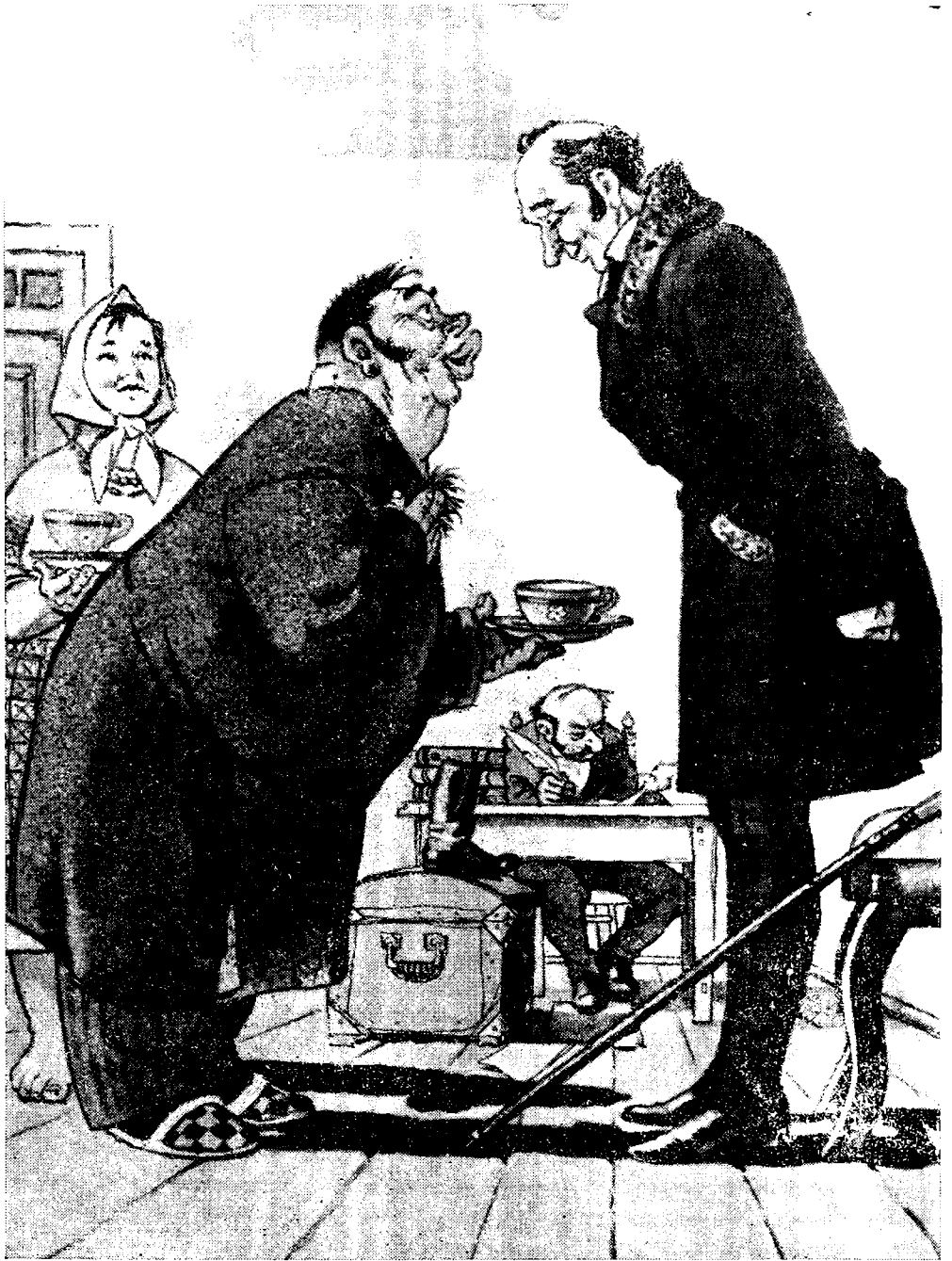
«Марҳамат қилиб бир чашка чой ичинг»,— деди.

«Йўқ, раҳмат, илтифотингизга қуллуқ»,— деб яна таъзим қилиб ўтирди у.

«Бир чашка ичинг ахир»,— деди яна қистаб судья.

Иван Иванович ўрнидан туриб, яна таъзим қилиб:

«Заҳмат чекманг, Демьян Демьянович!»— деди.

«Бир чашка?»

«Хайр, майли, бир чашка ичсам ичай»,— деди Иван Иванович ва қўлини патнусга узатди.

Ёспирай, одам шундай хушфеъл бўладими! Яхши муомала одам-га шундай ёқадики, айтиб тамом қилиб бўлмайди!

«Яна бир чашка берсам нима дейсиз?»

Иван Иванович чашкани патнусга тўнтариб қўйгач, яна таъзим қилиб:

«Тақсир, ташаккур»,— деди.

«Илтифотингизни аяманг!»

«Ҳеч ичолмайман, кўп ташаккур» деди-да, туриб таъзим қилиб яна ўтирди.

«Иван Иванович, дўстлик учун яна бир чашка ичинг!»

«Йўқ, ичмайман, бу ҳурматларингизга ташаккур!» Шу сўзни айт-гач, таъзим қилиб, яна ўтирди.

«Бир чашкагина, бир чашка ичинг!»

Иван Иванович қўлини патнусга узатиб чашкани олди.

Ёспирай, шундай одоблик, ўз мартабасини билган ахлоқли киши-лар бўлар экан-да!

Иван Иванович охирги ҳўплам чойни ичиб бўлгач, гап бошлад:

«Демьян Демьянович, сизга зарур бир иш билан келиб эдим, даъ-войим бор»,— Иван Иванович бу сўзни айтиб чашкани патнусга қўй-ди, тамгали қоғозга ёзилган аризани чиқазди.

«Душманам, баттол душманам устидан арз».

«Ким устидан?»

«Иван Никифорович Довгочхун устидан».

Судья бу сўзни эшитиб, ўтирган жойидан йиқилиб тушгундай бўлди ва қўлини қарсиллатиб:

«Иван Иванович нима деяпсиз? Узингизми ё бошқа одаммисиз?» деди.

«Кўриб турибсиз-ку, ўзимман».

«Худо ярлақасин, авлиёлар қўлласин! Нима бўлди сизга, Иван Иванович, Иван Никифорович билан ёвлашдингизми, ўз оғзингиз би-лан айтяпсизми шу гапни? Яна бир айтинг! Орқангизда биров туриб сизнинг тилингиздан гапираётган бўлмасин яна?»

«Ҳайрон бўладиган нимаси бор бунинг? Уни кўргани кўзим йўқ,

у мени шундай ҳақорат, шундай беобрў қилдики, бундан кўра ўлганим яхши».

«Ё худо, ё Исо, ё Марьям, онамни бу гапга қандай ишонтираман! Қачонки эгачим билан койишсам, онам: «Эй, болаларим, икковингиз ит-мушуксиз-а. Ҳеч бўлмаса Иван Иванович билан Иван Никифоровичдан ибрат олсангиз бўлмайдимиз» дер эди. «Ана дўстлик, ана обрў, ана иноқлик?! Оқибат шу бўлдими ҳали! Қани ўзи нима гап, нима бўлди, айтинг?»

«Демьян Демьянович, бу нозик иш, сўз билан айтиб тушунтириб бўлмайди, яхшиси, аризани ўқиттириб кўринг. Мана бу томонидан ўқитинг, бу ерида ножўялик йўқ».

Судья котибга қараб:

«Қани, Тарас Тихонович, ўқиб берингчи?» деди.

Тарас Тихонович аризани олгач, уезд судидаги котибларнинг барчасидек икки бармоғи билан бурнини қоқиб, сўнгра ўқишга киришди:

«Миргород уездининг асилзода боёнлар тоифасига мансуб бўлган Иван Иван ўғли Перерепенкодан ариза, шу тўғридаким:

«1) Узининг худо урганлиги, ифлос ва ярамаслиги билан бутун дунёга машҳур бўлган, баттол ва ёмонликда ҳеч чегарани билмаган Иван Никифор ўғли Довгочхун, ушбу 1810 йил 7 июлда, менинг шаънимга ва шу миқдорда наслу насабимга ниҳоятда оғир таҳқир етказиб ҳақоратли сўзлар билан сўқди ва обрўйимни тўқди. Мазкур дворяннинг ўзи ҳам чеҳраси хунук ва бадбашара бўлгани устига яна ҳақоратгўйлик таъбига ғолибдир ва сўзлагани яккаш куфурдир, ўзи худо беҳабар кофирдир!»

Шу жойга келганда котиб бурнини яна қоқиб олмоқ учун тўхтади. Судья бўлса, кўлини қовуштириб таъзим билан ўтирар ва лабини пичирлатиб: «Қандай ўткир қалам, худоё тавба! Шундай ҳам ёзадими одам!» дер эди.

Иван Иванович нариги ёғини ҳам ўқилмоғини сўради ва Тарас Тихонович ҳам давом этди.

«Мазкур дворянин Иван Никифор ўғли Довгочхун, мен уни ошна билиб дўстона бир таклиф билан уникага кирганимда, менинг шаънимга ҳақорат бўлиб тушган сўзлар билан ҳақорат қилиб, халойиқ назарида обрўйимни тўқди. Масалан, «мени эркак ғоз» сан деди, ваҳоланки, Миргород шахрининг тамоммий аҳолисига маълумдирки,

мазкур паст махлуқнинг номи ҳеч қачон менга қўйилган эмас ва бундан нари ҳам бу номни ўзимга тақмоқ ниятида эмасман. Улуғ аслзодалар наслидан эканлигимга «уч авлиё» бутхонасида сақланмоқда бўлган туғилганлик тўғрисидаги дафтар далилдир. Мазкур дафтарда менинг туғилган куним билан барабар ному лақабим ҳам битилгандир. «Эркак ғоз» деган ном илмдан оз-моз баҳраманд бўлган ҳар бир кишига маълумдирки, туғилганлик тўғрисидаги дафтарга ҳеч бир йўл билан қайд қилинмайди, зероки мазкурнинг одам бўлмасдан парранда эканлиги ҳатто мактаб кўрмаган кишиларга ҳам яхши маълумдир; лекин мазкур нобакор буни хўп яхши билса ҳам, бошқа бир гараз билан эмас, балки менинг шаънимга ва насл-насабимга ҳақорат етказмоқ ва обрўйимни туширмоқ мақсадида мени мазкур ярамас ибора билан ҳақорат қилди.

2) Мазкур бадахлоқ ва беодоб дворянин, бунинг устига менинг ота мерос мулкимга, яъни руҳонийлардан бўлмиш марҳум падари бузрукворим Иван Ониси ўғли Перерепенкодан мерос тариқасида тегмиш жойимга тажовуз қилди, чунончи, масалан, тамоми қонун ва қоидаларга хилофлик қилиб, ғозлар катагини менинг худди эшигим рўпарасига қўндириб қўйди ва бу ишни у менинг шаънимга етказган ҳақоратни оширмоқдан бўлак мақсад билан қилмади, чунки мазкур ғозлар катаги ҳозиргача олисроқ ва яхши жойда турар эди ва ҳали анча маҳкам ва мустаҳкам эди. Аммо мазкур дворяниннинг бу ифлосликни қилишдан менинг бошимга бирон ёмон кулфатни солмоқдан бошқа мақсади йўқ эди.

Чунки огилхонага, хусусан ғозлар огилхонасига ҳеч ким яхши иш билан кирмаслиги ҳаммага маълум, кирган тақдирда ҳам бир ноҳўя ярамас иш билан кирази. Бунинг устига мазкур катакнинг икки ёғи, яъни бир жуфт устунчаси каминанинг мулкимга ҳам дахл қилиб турибди, аммо мазкур мулк эрса раҳматлик падари бузрукворим Иван Ониси ўғли Перерепенконинг ҳаётлигидаёқ менга теккан эди ва ўзи бир парча ер бўлиб, оғборнинг эшигидан тортиб, то хотинлар тувак ювадиган жойгача келади.

3) Фақат номини эшитганда ҳам кишининг нафрати қўзғаладиган мазкур дворянин мени ўз уйимда ёндириб ўлдирмоқчи бўлиб кўнгида шу ниятни сақлайди. Бунинг бешак ва бешубҳа аломатлари қуйида айтиланлардан маълумдир: аввал мазкур нобакор дворянин ўз хонаси-

дан тез-тез ташқарига чиқмоққа бошлади, ўзининг хуш ёқмаслиги ва бадани ҳаддан ташқари семизлиги сабабидан авваллари бу ишни қилмасди; сўнгра раҳматлик падари бузрукворим Иван Ониси ўгли Перерепенкодан қолган бир парча еримни ихота қилиб турувчи деворга келиб тақалган мазкур дворянига қарашли меҳмонхонада ҳар кун алламаҳалгача чироқ ёниб турадики, бу ҳам юқорида айтилган гапларнинг аниқ далилидир; чунки алҳолгача мазкур дворянин ўзининг бахил ва хасислиги сабабидан тоза шам уёқда турсин, ҳатто қора жинчиросини ҳам ўчириб қўярди.

Шунинг учун сўрайманки, мазкур дворянин Иван Никифор ўгли Довгочхунни менинг уйимга ўт қўйишда ва менинг шаънимга ҳақорат етказишда, мулкимга қасд қилишда айбли бўлганидан ва бунинг устига ҳаммасидан баттари — ном ва лақабимга «эркак ғоз» деган номни разолат ва ҳақорат йўсинида қўшганидан мазкурни жарима бермоққа ва ҳам етказган зарар ва зиёнларни тўламоққа ҳукм қилгайсиз ва ёмонлик қилганлиги сабабидан ўзини кишанга солиб, банди қилиб, шаҳар авахтасига юборгайсиз ва ҳам ушбу аризам юзасидан дарҳол чера кўргайсиз. Қалам тебратувчи ва ёзувчи Миргород шаҳрининг аслзода мулкдор бойларидан Иван Иван ўгли Перерепенкодирман».

Ариза ўқилиб бўлгач, судья Иван Ивановичнинг ёнига келиб, тугмасидан ушлаб, тахминан шу зайилда гап бошлади:

«Нима қилганингиз бу, Иван Иванович? Худодан қўрқинг! Кечинг бу аризангиздан, шайтонга насиб қилсин уни. Қайтага Иван Никифорович билан қўл бериб кўришинг, ўпишинг, сантурин навидан, ёинки никопол навидан май топинг, жуда бўлмаса осонгина шароб тайёр қилинг, мени чақиринг, бирга-бирга ичайлик ва адоватни ташлайлик!»

«Йўқ, Демьян Демьянович! Бу унақа сиз айтган ишлардан эмас», — деди Иван Иванович, ҳаммавақт ўзига ярашган керилмачоқлик билан: «Бу муроса билан битадиган иш эмас. Хайр, хайр энди афандилар», — деди ҳалигидек савлат билан, ҳозир бўлганларнинг ҳаммаси билан хайрлашиб: «Аризам оқибатсиз қолмас, амал қилса керак деб умид қиламан», — деганча, ҳаммани ҳайрон қолдириб чиқиб кетди.

Судья ўтирган жойида индамай сукут қилиб қолди. Котиб бурнаки ҳидлар, маҳкамадагилар сиёҳдон ўрнига ишлатилаётган шиша синиғини ағдариб юбордилар ва судьянинг ўзи ҳам паришонликдан столга тўкилган сиёҳни сурта бошлади.

Бир оз жимликдан сўнг судья: «Сиз нима дейсиз бу тўғрида, Доррофий Трофимович» деб сўради маслаҳатчисидан.

«Ҳеч нарса деёлмайман»,— деди.

«Шунақа ҳам ишлар бўлар экан»,— деди судья.

У бу гапни айтар-айтмас эшик ғирчиллаб, Иван Никифоровичнинг боши билан тўши ичкарида кўринди; гавдасининг қолган қисми ҳали даҳлизда эди. Иван Никифоровичнинг бирдан келиб қолиши, тағин суд маҳкамасига келиши бу ердагиларни жуда ажаблантирди, ҳатто судья қичқириб юборди, котиб ўқишини бас қилди, «калта фрак¹»ка ўхшаган тивит камзул кийган бир мирза пўлат қаламини оғзига тикқанича ағрайиб қолди, яна бири оғзига қўнган пашшани ютиб юборди. Хат ташувчи ва дарвозабон вазифасини бажарувчи, елкаси ямоқ ифлос кўйлаги билан эшик олдида қашиниб турган чўлоқ ҳам ағрайганидан аллакимнинг оёғини босиб олди.

«Эй, қандай шамол учирди? Қалайсиз, соғ-саломат бормисиз, Иван Никифорович?» Лекин Иван Никифоровичнинг на ўлик ва на тирлик эканлиги билинмас, эшик орасига тикилиб қолиб, на буёққа кира олар, на уёққа чиқа олар эди. Судья даҳлиздагилардан бировга: «Уни ичкарига итариб юборгин», деб ҳар қанча қичқирса ҳам бўлмади, чунки у томонда арзга келган бир кампирдан бошқа ҳеч ким йўқ эди ва бу кампир қуриган-қуришган қўллари билан нима қила олар эди. Сўнг лаби дўрдайган, бурни чўмичдек, ғилай кўзларидан мастлиги билиниб турган, гирдиғумдан келган, тирсаги йиртиқ бир мирза Иван Никифоровичнинг олдига бориб, икки кўлини кўксига қовуштириб қўйгач, бояги мўйсафид чўлоққа имо қилди. Чўлоқ тиззасини Иван Никифоровичнинг қорнига тиради ва унинг вой-войлашига қарамай, итариб, ниҳоят даҳлизга чиқардилар. Кейин эшикнинг зулфини чиқариб, иккинчи табақасини ҳам очдилар. Мирза билан муовини — унинг ёрдамчиси чўлоқ ниҳоятда зўр берганларидан ҳарсиллаганларида оғизларидан чиққан ҳовир маҳкамаҳонани бирпасда арақхонага айлантириб юборди.

«Бирор жойингиз майиб бўлмадими, Иван Никифорович? Волидамга айтай, сизга бир дори юборади, белингиз билан орқангизга суртинг, дарров тузаласиз».

Лекин Иван Никифорович кирган ҳамон ўзини курсига ташлади

¹ Ф р а к — орқаси очик расмий кийим.

ва чўзиб вой-войламоқдан бошқа ҳеч нарса деёлмади. Ниҳоят ҳолсизлик орқасида зўрға-зўрға чиққан овоз билан: «Марҳамат қилмайдиларми?»— деди ва чўнтагидан бурнаки қутисини олиб, яна: «Олинг, марҳамат қилинг!»— деди.

«Сизни кўриб, жуда хурсанд бўлдим, бизнинг ҳузуримизга тўсатдан келиб қолиб, кўп хурсанд қилдингиз. Лекин ўзингизни койитганингиз сабабини билолмасдан ҳайронман»,— деди судья.

«Илтимос билан...»— деди-ю, бошқа ҳеч нарса дея олмади Иван Никифорович.

«Илтимос билан, қандай илтимос?»

«Даъво билан...» дедию нафаси тиқилиб, бирпасгача сўзлолмади. «Вой... Муттаҳам!.. Иван Иванович Перерепенко устидан даъвогарман».

«Ана холос! Сиз ҳамми? Шундай қалин дўстлар-а, шундай саховатли одамлар-а!...»

Иван Никифорович ҳарсиллаб: «Иблиснинг ўзи у» — деди.

Судья чўқиниб олди.

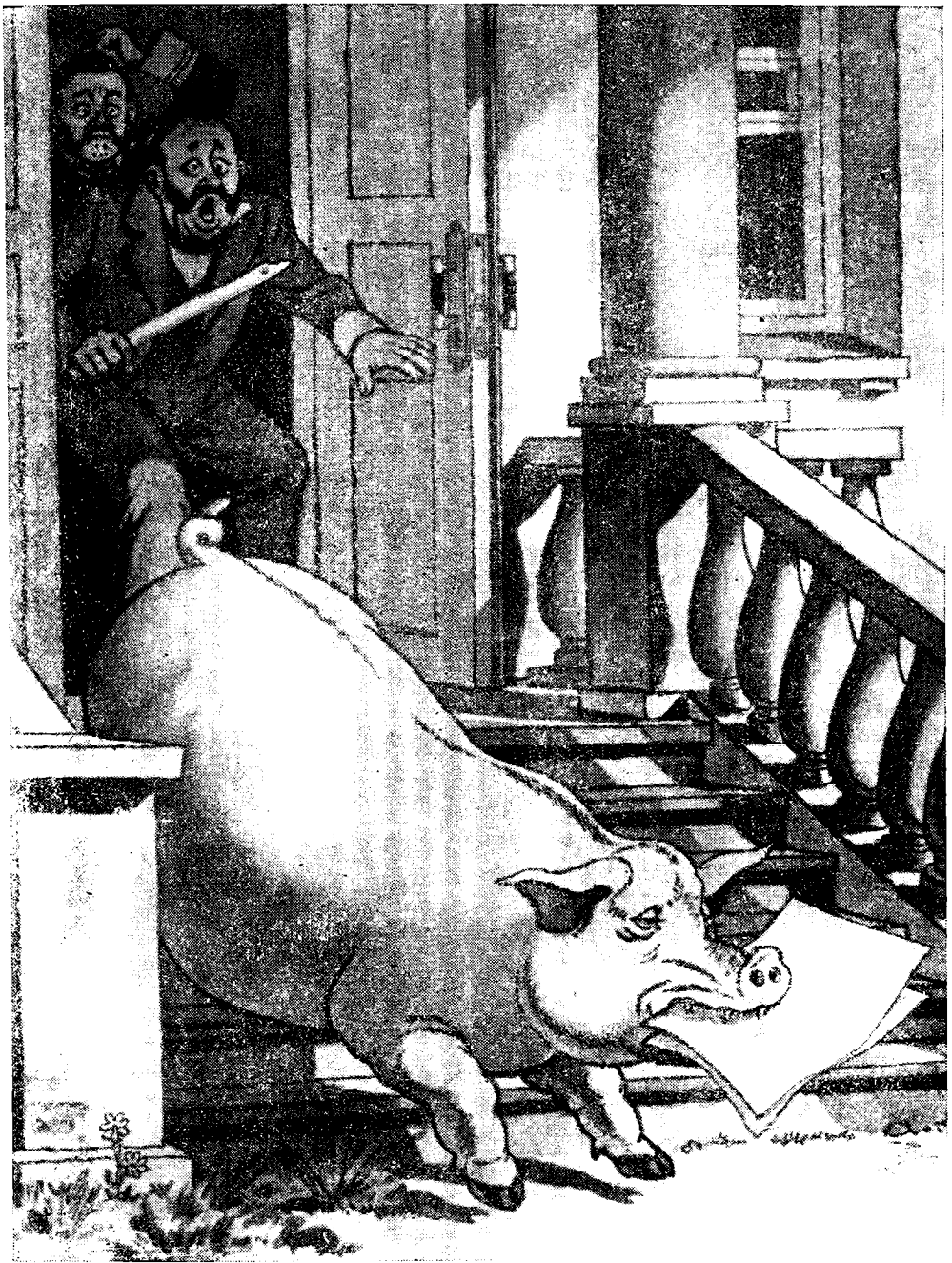
«Аризани олинг, ўқинг!»

«Бошқа иложимиз йўқ, ўқинг Тарас Тихонович»,— деди судья котибга қараб ва чеҳрасида афсус аломатлари кўринди. Бурни беихтиёр юқори лабини ҳидлади, авваллари бир нарсадан ниҳоятда хурсанд бўлган чоғида бурни бу қилиқни қилар эди, энди бурнининг бундай ўзбошимчалик қилгани судьяни яна койитди, ўзбошимча бурнининг танбеҳини бермоқ учун юқори лаби устидан бурнакини суртиб-суртиб ташлади.

Котиб, ҳар дафъа ариза ўқишдан бурун қиладиган одати бўйича бурнини рўмолчасиз тозалагач, ҳамишаги овози билан мана бу хилда ўқимоққа бошлади:

«Ариза берувчи Миргород шаҳрининг дворяни Иван Никифор ўғли Довгочхундирман ва аризанинг нима хусусда эканлиги қуйидагилардан маълумдир.

1) Ўзига аслзода номини тақиб олган Иван Иван ўғли Перерепенко, менга адовати ва очикдан-очиқ душманлиги вожидан, менга ҳар хил нобакорлик ва баттарина ёмонликларни қилади ва кечаги кунда ҳам, тун пайтида, худди бир ўгри ва босмачи сингари қўлида болта, арра, болға ва бошқа темирчилик асбоблари билан кечаси девор ошиб,

менинг ҳовлимга тушди ва ундаги менга қарашли оғилхонага кириб, беномуслик ўз қўли билан уни бузиб ташлади. Лекин бундай баттол ва нобакорлик ва босмачиликка сабаб бўлгундай ҳеч бир иш мен томондан содир бўлгани йўқ.

2) Ва яна мазкур аслзода Перерепенко менинг жонимга қасд қилмоқчи ҳам бўлди ва ўтмиш оининг 7-нчи кунигача бу ниятини махфий сақлаб, мазкур куни меникига кириб келди ва менинг уйимда сақланмоқда бўлган милтиғимни дўстлик ва маккорлик йўллари билан менадан сўрамоққа бошлади ва хасислигини қилиб, бу милтиқ бадалига қора чўчқаси билан икки қоп сули каби бир қанча ярамас нарсалар бермоқчи бўлди. Аммо мен унинг ёмон ниятини пайқаб, бу ишдан қайтаришга уриндим ва лекин у муттаҳам ва аблаҳ Иван Иван ўгли Перерепенко паст қишлоқилар оғзидан чиқадиган ярамас иборалар билан мени ҳақорат қилди ва шундан бери кўнглида менга адоват ва хусумат сақлайди ва яна номи мазкур бўлган ва аслзодалик даъвосини қилувчи Ёу босқинчи Иван Иван ўгли Перерепенко насаб жиҳатидан ҳам пастдир, яъни унинг эгачиси рўйизаминга машҳур бузуқ фар эди ва бундан беш сана муқаддам ушбу Миргород шаҳрига келиб тушган тирандоз аскарларга эргашиб кетиб қолди ва эрини деҳқон тоифасига ёздирди, мазкурнинг отаси билан онаси ҳам учига чиққан бетавфиқ арақхўрлар эди. Ўзини аслзода дейувчи мазкур босмачи Перерепенко бўлса, ўзининг ҳайвонлигини ва ифлос ҳаракатларини ота-она ва қавми-қариндошларидан ҳам ошириб юборди. Мўмин ва тақводорлик ниқоби остида ҳаддан ташқари ёмон бузуқлик ишларини қилади. Рўза тутмайди, чунки шакдан бир кун аввал худодан қайтган мазкур одам қўй сотиб олди ва эртасига чироқ ва шам учун мой керак, деган баҳона билан гайри-шаръий хотини Гапкага уни сўйдирди.

Шу сабабдан, илтимос қиламанки, мазкур одамни, ўғри ва босқинчини, худодан қайтган бетавфиқни, ўғрилиқ ва босмачилиқ қилиб бир неча марта қўлга тушган бу муттаҳамни кишанга солиб авахта қилгайсиз, ённки подшолик қамоқхонасига юборгайсиз ва у ерда ўз билганингизча жазосини бериб, улугларнинг маслаҳатлари билан даражасидан ва мартабасидан маҳрум қилиб, хўп ургайсиз, лозим бўлса Сибирга бадарға қилинса, зиён ва зарарларнинг ҳаммасини мазкурнинг зиммасига қўйилса ва менинг ушбу аризам юзасидан ҳукм қилинса.

Ушбунинг ростлиги учун Миргород шахрининг аслзодаларидан Иван Никифор ўғли Довгочхун қўлим қўйдим».

Котиб аризани ўқиб битирган ҳамон, Иван Никифорович шапкасини олиб таъзим қилди ва чиқиб кетмоқчи бўлди.

Орқасидан судья:

«Иван Никифорович, қаерга борасиз? Бирпас ўтиринг, чой ичинг»,— деди. «Оришко, нега сўррайиб турибсан, нодон қиз, мирзалар билан кўз қисишганинг нимаси. Бор, дарров, чой келтир!»

Лекин Иван Никифорович уйдан мунча олислаб кетганига қўрқиб ва бундай хавф-хатардан омон қолганига ўзининг ваҳимаси келиб, аллақачон эшикдан чиққан: «Овора бўлманг, мен ўзим...» деганича орқасидан эшикни бекитиб, ҳаммани ҳайратда қолдириб, жўнаб қолган эди.

Бошқа ҳеч чора қолмади. Иккала ариза ҳам қабул қилиниб, ғалати можаро бошланмоқчи эди-ку, бироқ кутилмаган бир ҳодиса бўлиб, бу можаро яна авж олиб кетди. Судья котиб ва маслаҳатчиси билан ташқари чиққанда ва мирзалар арзга келганлар олиб келган товук, тухум ва нонларни, сомса, кулчаларни энди йиғиштириб тўрвага солаётганларида, тўсатдан бир қора чўчқа ичкари кириб, бу ердагиларни таажжубда қолдириб, на сомса ва на нонга тегмасдан Иван Никифоровичнинг стол қирғоғида осилиб турган аризасини тишлаб қочди. Қора чўчқа қоғозни олиб шундай қочдики, чизғич ва сиёҳдонларни отиб, қувиб югурганлари билан ета олмадилар.

Ниҳоятда таажжубли бўлган бу ҳодиса ҳаммани алғов-далғов қилди, чунки аризадан ҳали нусха кўчирилгунча ҳам йўқ эди. Судья, йўқ, унинг котиби билан маслаҳатчиси қулоқ эшитмаган бундай ҳодиса тўғрисида кўп можаролашдилар. Ниҳоят, бу тўғрида шаҳар ҳокимига хат ёзмоққа қарор бердилар, негаки, бу хил ишнинг тергови кўпроқ шаҳар мишбахонасига тегишли эди. Шу куниёқ шаҳар ҳокимига 389 рақамли хат юборилди ва бу иш устида яна бир қизиқ воқеа бўлиб ўтдики, буни ўқувчилар эндиги бобдан билурлар.

БУ БОБДА МИРГОРОД ШАҲРИДАГИ ИККИ ҲУРМАТЛИ ЗОТНИНГ ҚИЛГАН МАСЛАҲАТЛАРИ БАЁН ҚИЛИНУР

Иван Иванович уйдаги юмушлардан бўшаб, доимий одати-ча, пича чўзилмоқ учун эндигина айвонга чиқиб эдики, эшик томондан бир нарса қизариб кўриниб, уни таажжубга солиб қўйди. У нарса шаҳар ҳокимининг энги учига тикилган қизил қайтармаси бўлиб, ёқаси сингари бу энги ҳам ишқаланавериб, қайишдек йилтираб кетган эди: Иван Иванович ўзича ўйлади: «Пётр Федоровичнинг гаплашиб ўтиргани келгани чакки эмас». Лекин шаҳар ҳокимининг жуда тез юрганини ва қўлларини силкиб-силкиб жуда шитоб билан келганини кўргач, ҳайрон бўлди, чунки ҳоким бу хилда аҳён-аҳёнда шошиб юрмаса, тез юриш унга одат эмас эди.

Ҳокимнинг мундирида саккизта тугмаси бор эди, тўққизинчи тугмаси бундан икки йил бурун бутхонада бўлган бир маросим чоғида узилиб тушган ва йўқолган, шундан бери элликбошилар ҳар қанча қидирсалар ва шаҳар бошлиғи ҳар куни аминлардан рапорт олганида: «Тугма топилмадимми?» деб сўраб турса ҳам, ҳалигача топилгани йўқ. Саккиз тугмаси, хотинлар эккан ловиядек, бири чапга, бири ўнғга қадалган эди. Ҳокимнинг чап оёғига охирги урушда ўқ текканлигидан, юрганда оёғини шундай силтанлатиб ташлар эдики, ўнг оёғининг ҳамма меҳнати бекорга кетар эди. Ҳоким оёғини қанча тез қимирлатса, шунча орқага қараб кетар эди. Шу туфайлидан ҳоким айвонга етиб боргунча анча вақт ўтиб, Иван Иванович ҳокимнинг қўлларини бундай силкитиб келаётганлигининг сабаби тўғрисида бир қанча нари-бери хаёлларга борди. Бунинг устига ҳокимнинг ёнида ҳатто янги қиличчаси ҳам борлигини кўриб, янада кўпроқ таажжубланди.

Юқорида айтганимиздек, ҳар нарсага қизиқсиниб қарайдиган Иван Иванович ҳокимнинг кўп машаққат билан зинага зўрға чиқиб келаёт-

ганини ва бир кўтарганда зинадан зинага дарров чиқолмай уни хит қилаётган оёғи билан айтишиб ерга қараб келаётганини кўргач, сабри чидамай: «Ассалому алайкум, Пётр Федорович»,— деб сўрашди.

Шаҳар ҳокими жавобида: «Қадрдон дўстим, валинеъматим, Иван Ивановичга хушвақтлик тилайман»,— деди.

«Марҳамат қилиб ўтиринг, афтидан, анча чарчаганга ўхшайсиз, зероки оқсоқ оёғингиз кўп қийнапти...»

Шаҳар ҳокими новча одам паканага, билимдон одам рақс муаллимига қарагандек назар билан Иван Ивановичга қараб, «менинг оёғим-а...» деб қўйди ва бу қарашида оёғини чўзиб, бир депсинди. Аммо унинг ботирлик кўрсатмоқчи бўлиб қилган бу ҳаракати қалтис бўлди, чунки ўзи гандираклаб кетиб, тумшуғи зинанинг панжарасига тегди. Лекин ҳоким қувлик қилиб, сир бой бермаслик учун дарров ўзини ростлаб олиб, гўё тамаки қутисини олмоқчи бўлгандек, қўлини киссасига солди... «Қадрли дўстим, валинеъматим, Иван Иванович, мен сизга айтсам, умримда шундай урушларни кўрганманки, асти қўяверинг. Ҳазил эмас, рост. Масалан, 1807 йилдаги урушда... Эй, мен сизга бир нозанин немис хотиннинг уйига деворидан ошиб тушганимни айтиб берай». Бу ўринда ҳоким бир кўзини қисиб, айёрона илжайиб қўйди.

Иван Иванович ҳокимни бу хил сўзлардан тўхтатмоқчи ва тезроқ келишининг сабабларини билмоқчи бўлиб: «Бугун қаерда эдингиз?» деб сўради. Яна: «Менга нима гапингиз бор», деб сўрагиси ҳам келди. лекин одоб ва муомаланинг нозик томонларини яхши билганидан бундай саволнинг чаккилигини дарров пайқади ва сабр-тоқат билан гапнинг муаммоси ечилишини кутди, аммо юрагига гулгула тушиб, дили така-пука эди.

«Хўп бўлади, қаерга борганимни айтиб берай,— деди ҳоким.— Аввало шуни айтайки, бугун жуда яхши вақт...»

Бу сўзни эшитганда Иван Иванович ўтакаси ёрилгундай бўлди.

«Лекин шошманг, бугун мен ҳузурингизга зарур бир иш билан келдим»,— деди ҳоким.

Бу чоқда ҳокимнинг турқи ўзгариб, боя зинага чиқиб келаётгандагидек тажанг бўлди. Иван Ивановичнинг аъзойи-баданига ларза тушиб, безгак тутгандай, қалтирай бошлади ва ўз одати бўйича «нимаси зарур бўпти уни, шу ҳам зарур ишми?» деб сўради дарров.

«Мана, марҳамат қилинг, кўринг, валинеъматим ва азиз дўстим Иван Иванович, аввало хафа бўлмасангиз айтмай, сиз менинг томонимдан бўлса ўзингиз кўриб турибсиз, менга майли, лекин ҳукуматнинг амрини бажо келтирмоқ керак, ҳукуматнинг амри шуни талаб қилади: сиз иззат ва ҳурмат қоидасини буздингиз!»

«Пётр Федорович, сиз ўзингиз нима деяпсиз, гапингизни сира уқолмадим?»

«Ҳурматли Иван Иванович! Нега уқолмадим дейсиз? Ўзингизга қарашли ҳайвонингиз ниҳоятда муҳим подшолик қоғозини олиб қочипти, сиз тагин ҳеч нарса уқмадим дейсиз!»

«Қанақа ҳайвон у?»

«Ижозатингиз бўлса айтаман, қора чўчқангиз».

«Менда нима айб? Суднинг дарвозабони эшикни нега очади!»

«Аммо, Иван Иванович, ҳайвон сизники, бас, айб сизда».

«Мени чўчқага тенг қилганингиз учун сизга ташаккуримни билдираман».

«Ҳой, Иван Иванович, мен сизга бундай деганим йўқ, азбаройи худо, деганим йўқ! Ўзингиз инсоф билан айтинг; улуғларнинг фармоишига мувофиқ, кўчаларда, хусусан шаҳарнинг катта кўчаларида нопок ҳайвонларнинг юришлари мандир, буни сиз шак-шубҳасиз яхши биласиз. Ўзингиз айтинг, бундай иш мамну эмасми?»

«Билмайман, нима деяпсиз? Чўчқа кўчага чиқса нима қипти?»

«Шошманг, шошманг, мен сизга айтсам, Иван Иванович, қатъиян мумкин эмас. Бизнинг қўлимиздан нима келади, улуғларнинг хоҳиши шу экан бўйсунмоқ керак. Гоҳда товуқ ва гозлар дарвоқе кўчага, ҳатто бозор жойга ҳам чиқадилар, лекин товуқ, гозлар чиқади, аммо чўчқалар билан эчкиларни халойиқ тўпланадиган жойга қўймаслик тўғрисида ўтган йили буйруқ берган эдим ва халойиқни тўплаб бу буйруқ ўқиб берилсин, деб ўша вақтда буюрган эдим».

«Йўқ, Пётр Федорович, бу гаплардан мурод, менга фақат озор етказмоқдир».

«Валинеъматим ва азиз дўстим, ҳар на десангиз денг, лекин муродинг менга озор етказмоқ дея олмайсиз. Эсингизга олинг, ўтган йили томингизни ҳаммага жорий қилинган ўлчовдан бир оз баланд ёпганингизда оғиз очиб бир сўз айтмадим. Қайтага ўзимни билмаганга солиб

кетдим. Азиз дўстим. Имонингиз комил бўлсинки, бу гал ҳам ҳалиги... Лекин устимдаги вазифам, хуллас шуки, шаҳарнинг тозалигига қараб турмоғим керак. Ўзингиз андиша қилинг, шаҳарнинг катта кўчасига бирдан...»

«Шаҳарингизнинг катта кўчалари хўп яхши-да! Хотин-халажлар керак қилмаган ташландиқ нарсалари борки, ҳаммасини шу кўчага чиқариб ташлайдилар».

«Иван Иванович хафа бўлмасангиз айтайки, мен сизга эмас, сиз менга озор етказаяпсиз! Тўғри, гоҳда ташлайдилар, аммо кўпинча деворлар, сарой ва омборлар тагига ташлайдилар, наинки бўғоз чўчқа катта кўчага чиқиб юрсин, бу шундай ишки...»

«Пётр Фёдорович, нима бўпти, чўчқа ҳам худонинг махлуқи!»

«Хўп. Сизнинг уламо киши эканингизни, илм ва маърифатдан ва бошқа нарсалардан баҳраманд эканингизни бутун олам билади. Албатта мен ҳеч қандай илм ўқиган эмасман, хат ёзишни ўттиз ёшга кирганимда ўргандим. Аскардан чиққан одам эканимни ўзингиз ҳам биласиз...»

Иван Иванович «ҳим», деб қўйди.

Ҳоким яна сўз қотиб: «Ҳа, 1801 йилда 42-тирандозлар полкининг 4-ротасида поручик эдим. Агар билсангиз, ротамизнинг командири капитан Ермеев эди», деди.

Иван Иванович тамаки қутисини очиб тамакисини уқалаб туриб эди, ҳоким гапини тамом қилиб, бармоғини қутига тикди.

Иван Иванович яна «ҳим», деб қўйди.

Ҳоким яна сўз бошлаб: «Ҳукуматнинг амрига итоат қилмоқ вазифамдир. Иван Иванович, биласизки, суд маҳкамасидан подшоҳлик қоғозини ўғирлаган одам жинойткорлар қаторида жазога тортиладир», деди.

«Биламан, лозим бўлса, сизга ҳам ўргатиб қўяман. Бу сўзлар одамларга тааллуқлидир, чунончи, қоғозни сиз ўғирлаган бўлсангиз, аммо чўчқа ҳайвондир, худонинг бир махлуқидир!»

«Маълум, аммо қонунда ўғирлаган дейилган... яхши диққат қилишингизни сўрайман, ўғирлаган дейилган, холос; на жинси, на насаби ва на нави айтилган эмас, бинобарин, ҳайвон ҳам айбдор қаторига киради. Ихтиёр сизда, аммо ҳайвонни жазога тортиб ҳукм чиқаришдан аввал тартиб бузувчини миршабхонага элтмоқ керак».

Иван Иванович парво қилмай: «Йўқ, Пётр Фёдорович! Бунга йўл қўймайман!»— деди.

«Ихтиёр сизда. Лекин мен катталарнинг амрини бажо келтирмогим керак».

«Сиз мени қўрқитмоқчимисиз? Қўлсиз чўлоқ солдатингизни юбориб олиб кетмоқчимисиз. Хизматкор хотинга буюриб қўяман, келса косов билан уриб ҳайдайди. Соғ қўли ҳам чўлоқ бўлади».

«Сиз билан жанжаллашиб ўтиришга тобим йўқ. Агар чўчқангизни полицияхонага топширмоқ истамасангиз, билганингизни қилинг. Рождество байрамига дейсизми, қачон хоҳласангиз сўйинг, хоҳласангиз шундоқ энг, хоҳласангиз, дудлаб энг, башарти колбаса қилсангиз, бир жуфтини менга юборинг. Оқсочингиз Гапка чўчқанинг қони билан ёғидан жуда маззалик колбаса қилади-ку, шундан юборинг, хотиним Аграфина Трафимовна унинг колбасасини жуда яхши кўради».

«Колбаса десангиз бир жуфтини юбораман».

«Валинеъматим ва азиз дўстим, сиздан миннатдорман, рухсатингиз бўлса яна бир сўзим бор, айтай: судья ва жаъмики ошна-оғайниларимиз сизни дўстингиз Иван Никифорович билан яраштириб қўймоқни менга топширдилар».

«Нима! Жоҳил билан-а! Ундай қўрс билан ярашайми! Асло! Ҳеч ярашмайман!» Бу онда Иван Ивановичнинг жуда ўжарлиги тутиб кетган эди.

Ҳоким, бурнига бурнаки отиб туриб деди:

«Билганингизни қилинг. Мен сизга маслаҳат беролмайман, шундай бўлса ҳам, айтаманки, ҳозир-ку орангизга низо тушипти, аммо ярашганингиздан кейин...»

Иван Ивановичнинг шундай бир одати бор эдики, қачонки гапни бас қилмоқчи бўлса, дарров бедана овидан гап очар эди.

Шундай қилиб, ҳоким муддаосига етолмай, ноиллож йўлига қайтди.

БУ БОБ БАЁНИНИ ЎҚУВЧИ УНИНГ МАЗМУНИДАН БИЛАВЕРАДИ

Суддагилар бу воқеани ҳар қанча яширмоқчи бўлсалар ҳам, Иван Ивановичнинг чучқаси Иван Никифоровичнинг аризасини олиб қочгани эртасигаёқ бутун Миргородга маълум бўлди. Бу гапни аввало ҳокимнинг ўзи беҳосдан айтиб қўйди. Воқеани Иван Никифоровичга айтганларида, у киши ҳеч нарса демасдан «қора чўчқамасми?» деб сўради, холос.

Лекин шу чоқда бунда ҳозир бўлган Агафия Федосеевна Иван Никифоровичга дағдаға қилиб, койиб кетди: «Энди ким бўлдинг, Иван Никифорович? Агар бўш келсанг, ҳамма сени аҳмоқ деб масхара қилади! Бундай исноддан кейин асилзодалигинг қоладими! Қандолатни яхши кўрардинг, энди қандолатфуруш хотинлардан баттар одам бўлиб қоласан». Қақажон хотин ниҳоят уни кўндирди. Афти хунук, кир-моғор, кўк камзулининг тирсагига ямоқ тушган, ўрта ёшли, сиёҳ ялаган исқирт бир одамни топди. Унинг аллақердан топган бу одами этигини қора мой билан мойлаб олган эди ва ҳар қулогига учтадан қалам қистирган, бир шишани сиёҳдон қилиб богич билан тугмасига осиб олган, бир ўтирганда тўққизта сомсани бемалол еб ва яна биттасини чўнтагига урар эди; бир тахта тамғалик қогозга ҳар хил тухматлардан шунча сифдирад эдики, ҳеч қандай мулла бир неча йўталмасдан, акса урмасдан ўқий олмас эди.

Одам сиёқи бўлмаган бу махлуқ кўп азоб ва машаққат билан тоза ҳам ёзди ва кўп уриниб, ниҳоят шу мазмунда бир шикоятнома тайёрлади:

«Миргород уезд судига асилзодалардан бўлган Иван Никифор ўғли Довгочхундан.

Бундан муқаддам берган аризам юзасидан мен ким асилзодалардан Иван Никифор ўғли Довгочхундирман, бераман ушбу аризани азбаройи асилзодалардан Иван Иван ўғли Перерепенко устидан бундан муқад-

дам берилган ариза хусусида. Аммо мазкур ариза бермоқнинг сабаби бўлгани важдан, чунончи мазкур бундан муқаддам берилмиш аризамга Миргород уезд судьясининг розилиги бўлган важдан, яъни шу хусусдаки, бундан муқаддам аризада баён бўлмиш қора чўчқанинг беодобона ва ўзбошимча қилиғи одамлардан махфий сақланар эмиш ва бу хабар ўзга одамлардан бизга эшитдирилгани хусусида судья маҳкамасида бўлмиш мазкур бепарволик албатта бир ёмон ниятдан холи бўлмагани важдан унинг судга берилмоғи лозим ва зарурдир, зероки мазкур чўчқа беақл ҳайвондир, унинг қоғоз ўғирламоғи ақлга сиғмайди. Менинг ғанимим бўлган ва ўзини асилзода ҳисоблаб юрган Иван Иван ўғли Перерепенконинг, яъни ўғри ва босқинчиликда, куфурликда барчага маълум бўлган мазкур ғанимим чўчқани ўзи ўргатиб юборганлиги шундай маълумдир. Лекин мазкур Миргород судьяси хушомадгўйлик одати бўйича ўзи ҳам билмай махфий йўл билан ризолик бергандир, чунки шундай бир ризолик бўлмаса мазкур чўчқа ҳеч бир ваз билан қоғоз ўғирламоққа қобил бўлмас эди, чароки Миргород уезд суд маҳкамаси хизматкорлар важдан кўп ёлчиган. Бунинг исботига бир кўзи ғилай ва бир қўли чўлоқ бўлса ҳам, аммо чўчқани ҳайдамоқ ва уни таёқ билан урмоққа қобилияти етарли бўлган бир солдатнинг доим эшик тагида пойлаб ўтирганини кўрсатсам кифоядир. Ушбуда аниқ маълум бўладики, мазкур Миргород судьяси бу ишга ўзи бош қўшган, яъни менинг ғанимим гуноҳига шерикдир ва ҳаром йўл билан топилган фойдани ўртада тақсим қилганлари бешак ва бегумондир. Мазкур ва номи зикр этилмиш ўзини асилзода деб юрган муттаҳам Иван Иван ўғли Перерепенко эрса бундоқ бадкорларга аввалдан шерик бўлиб келади. Шу сабабдан мен, Иван Никифор ўғли Довгочхун, мазкур уезд судьясининг ахборот ва маълумоти учун маълум қиладирманки, мазкур қора чўчқадан ёки унинг билан шерик бўлган мазкур Перерепенкодан, мазкур ариза тортиб олинмаса ва мазкур аризанинг мазмуни юзасидан менинг фойдамга одилона ҳукм чиқарилмаса, у вақтда мен ким асилзодалардан Иван Никифор ўғли Довгочхун мазкур судьянинг шу хилда қонунга хилоф иши хусусида олий судга ариза берурман ва ишни ўз йўли билан мазкур жойга кўчирурман, деб, Миргород уездининг асилзодаларидан Иван Никифор ўғли Довгочхун бўлурман».

Бу ариза дарров таъсир қилди. Ҳар бир кўнгилчанг одам кўрқоқ

бўлганидек, судья ҳам қўрқоқлар жумласидан эди. Судья котибига қаради, лекин котиби оғзини очмасдан «ҳим», деб қўйди ва башарасида «сажаб бўпти» дегандек шундай қувлик аломатлари кўриндики, бировни васваса қилиб тузогига илинтирганда фақат иблиснинг важоҳати шундай бўларди. Икки дўстни яраштириб қўйишдан бошқа чора қолмади. Лекин бу йўлда қилинган шунча тадбирлардан мурод ҳосил бўлмади, бас, қандай қилиб яраштирамоқ керак? Аммо шундай бўлса ҳам яна бир марта уриниб кўрмоқчи бўлдилар. Лекин Иван Иванович кўнмаслигини узил-кесил айтди ва ҳатто қаттиқ жаҳли чиқди. Иван Никифорович эса, жавоб ўрнига орқасини ўгириб олди ва ҳеч сўз айтмади.

Шундан сўнг даъво иши ниҳоятда тезлик билан юришиб кетди. Суд маҳкамалари ишларни бундай жадаллик билан кўришда ном чиқарганлар-ку! Аризани олдилар, дафтарга ёздилар, номер қўйдилар, тикдилар-тиркадилар, имзо қилдилар ва бу ишлар бир кунда тахт бўлиб, жавонга тахланди ва бунда ётаверди, бир йил, икки йил, уч йил ётди. Бу орада қанча-қанча қизлар эрга тегиб, Миргород шаҳрида янги кўча очилди, судьянинг битта жағ тиши ва иккита озиқ тиши тушди, Иван Ивановичнинг ҳовлисида ўйнаб юрадиган болалар бурунгидан анча кўпайди. «Болаларнинг қаердан пайдо бўлганини ёлғиз худо билади!». Иван Никифорович Иван Ивановичга қасдма-қасдига бурунгисидан бир оз ичкарироқ бўлса ҳамки, янги ғоз катаги солдирди ва Иван Иванович томонини батамом уриб ташлади. Шундай қилиб, бу икки зот юз кўрмас бўлдилар, лекин даъво иши сиёҳ тўкилавериб мрамардек бўлиб кетган жавон ичида батартиб тахланиб ётаверди.

Лекин шу орада бутун Миргород учун ниҳоятда муҳим бир ҳодиса бўлди, яъни шаҳар ҳокими катта бир зиёфат берди, бу зиёфатнинг даб-дабасини, бундаги ранг-баранг одамларни тасвир қилмоқ учун қалам ва бўёқни қайдан олай! Соатингизни очиб ичини қаранг, нималар кўрасиз? Чалкаш, ишқал бир нарса эмасми? Энди ҳокимнинг ҳовлисини ҳам кўз олдингизга келтиринг, бунда ҳам ғилдиракларнинг миқдори соат ичидагидан кўп бўлса кўпки, оз эмас! Ранг-баранг бричка ва арваларнинг сон-саногии йўқ! Бирининг орқаси кенг, олди тор, бирининг орқаси тор, олди кенг, бири ҳам бричка, ҳам арава, бири на бричка, на арава, баъзилари ғарам қилиб қўйилган пичанга ёки дўкондор семиз хотинга ўхшайди, яна бири абжағи чиққан жухудга ёки этидан ажра-

маган скелетга ўхшайди, баъзилари жуда хунук, хаёлда бор, ҳақиқатда йўқ баҳайбат, даҳшатлик нарса деяверинг.

Тирбанд бўлиб тиқилиб ётган бу аравалар орасида йўгон чор чўплари тоб ташлаган дерезага ўхшаб соябони қийшайиб қолган бир нарса ҳаммадан баланд бўлиб қўнқайиб турар эди.

Турли-туман яхши чакмон, свитка, қалпоқ ва телпак, ранг-баранг шапка кийган кучерлар қўлларида трубкалари билан ҳовлида от совишиб юрар эдилар. Ҳоким тўра хўп катта зиёфат берди. Меҳмонларни бирма-бир санаб чиқсам майлими: Тарас Тарасович, Евпл Акинфович, Ефтихий Евтихиевич, Иван Иванович, анов эмас, бошқа Иван Иванович, Савва Гаврилович, ўзимизнинг Иван Ивановичимиз, Елевферий Елевфериевич, Макар Назарьевич, Фома Григорьевич. Бўлди-эй! Чарчадим, ёзавериб қўлим чарчади! Хотинларни айтинг, хотинларни!.. Қорачадан, оқдан келган, паст бўйли, баланд бўйли, Иван Никифоровичга ўхшаган семизлар ва ҳоким тўра қиличининг қинига сиғиб кетатурган нозик ниҳол хотинлар. Дуррачалари ранг-баранг, қизил, сариқ, жигарранг, яшил, кўк, янги ағдарган, ағдармаган, сўкиб тикилган, ҳар хил кўйлақлар, рўмолчалар, ленталар, сумкалар! Бечора, кўзлар сиздан ажралдик! Бу томошадан кейин нимага ярардингиз! Ёзилган дастурхоннинг узунлигини айтинг! Ғовур-ғувур гапни, шовқин-суронни қаранг! Бу ғовур-ғувур олдида тегирмон ип эшолмай қолди, дўлидан, тошидан, паррагидан чиққан тўполон ҳам бунчалик эмас. Гаплари нима тўғрисидалигини айтолмасам эҳтимол. Лекин гаплари, ҳавонинг иссиқ-совуқлиги, ит, буғдой, чепчик ва тойча сингари фойдали ва завқли нарсалар тўғрисида бўлса керак, деб ўйлайман.

Бир маҳал Иван Иванович, униси эмас, бир кўзи ғилай бошқаси: «Мен шунга ҳайронманки, ғилай ўнг кўзим (Иван Иванович қизиқчи эди) бу ерда Иван Никифорович Довгочхун жанобларини кўролмайти-я» деди.

«Келмоқ истамади»,— деди ҳоким.

«Улар, яъни Иван Иванович ва Иван Никифорович бир-бирлари билан уришиб қолганларига, худога шукур, икки йил бўлди, бири бор жойга иккинчиси ўлса ҳам бормайди».

«Ҳали шундақами!» Ғилай Иван Иванович бу ўринда кўзини юқори қилиб, қўлларини кўксига олди, «кўзи соғлар бу дунёда муросаюмадора қилолмасалар, мендек ғилайлар нима қилсин!», Унинг бу га-

пига ҳамма кулиб юборди. Ғилай Иван Иванович жуда аскиячи бўлиб, пайрави билан қизиқчилик қилгани учун ҳаммага манзур эди. Ўзи қотмадан келган, баланд бўйли, тивит сюртук кийган, бурни тепасига малҳам қўйган, ҳанузгача бир бурчакда жимгина ўтирган, ҳатто бурнига пашша кирганда ҳам пинагини бузмаган бир одам бир маҳал ўрнидан туриб ғилай Иван Ивановичнинг атрофига тўпланганлар олдига келди. Ғилай Иван Иванович атрофига анча одам тўпланганини кўриб сўз бошлади: «Менга қаранглар, бу ёққа қаранглар! Ғилай кўзимни хўп томоша қилдингиз, энди бас, ундан кўра икки дўстимни яраштириб қўяйлик! Ҳозир Иван Иванович қиз ва жувонлар билан овора; билдирмасдан секингина Иван Никифоровични чақиртириб келиб, икковини тўқнаштириб қўяйлик».

Иван Ивановичнинг бу таклифи ҳаммага маъқул тушди ва албатта, албатта, ҳокимнинг зиёфатига етиб келинг, деб Иван Никифоровични кига дарров одам юбормоқчи бўлдилар. Лекин масаланинг ишкали чиқиб, бу муҳим вазифани кимга топшириш тўғрисида ўйлашиб қолдилар. Элчиликка кимнинг қобилияти яхшилиги тўғрисида роса тортишдилар; кўп тортишувлардан кейин ниҳоят бу вазифани Антон Прокофьевич Голопузга топширишга муқим қилдилар.

Аммо ўқувчини бу ғалати одам билан таништирамоқ керак! Антон Прокофьевич том маъноси билан ниҳоятда покиза ва ювош одам эди. Миргороднинг улуғлари у кишига рўмолча инъом қиладими ёки кўйлак-лозим садақа қиладими, қуллуқ деб олаверади; биров бурнига чертса ҳам, қуллуқ қилар эди. Агар ундан: «Антон Прокофьевич, нега сюртукингизни ўзи мошранг, энги кўкдан», деб сўраса, ҳамини: «Сизда шу ҳам йўқ, шошманг, эскиса бир хил бўлиб қолади», деб жавоб берарди. Дарвоқе кўк мовути офтобдан айниб, мошрангга айланди ва секин-секин сюртукиннинг ҳамма ери бир хил бўлиб қолди. Аммо шуни-си таажжубки, Антон Прокофьевич аксари ёзда мовут сюртук кийиб, қишда юпун кийинардилар. Антон Прокофьевичнинг уйи йўқ. Аввал шаҳарнинг бир чеккасида уйи бор эди, лекин уни сотиб, пулига учта тўриқ от ва кичикроқ бричка олди ва бойларни кига меҳмондорчиликка шу от-аравасини қўшиб борадиган бўлди. Уч отнинг ташвиши кўп бўлиб, бунинг устига ем-хашакка ҳам пул лозим бўлганидан, Антон Прокофьевич от-аравани бир дона ғижжак ва чўри қизга алиштирди, устига йигирма беш сўлкавойлик қоғоз ҳам олди. Кейин ғижжакни сотди.

Чўри қизни сахтиёндан зар қадаб тикилган тамаки ҳамёнига алиштирди. Ҳозир уникадек тамаки ҳамёни ҳеч кимда йўқ. Бу давлатни деб қишлоқма-қишлоқ аравада юришдан бебаҳра бўлди, шаҳардан ташқари чиқолмай, ҳар кимникида ётиб юради, айниқса унинг бурнига чертмоқдан завқ олувчи боёнларникида кўпроқ қолиб кетарди. Антон Прокофьевичнинг ўзи овқатга хўра эди, «дураки» ва «мельники» деган карта ўйинларини яхши биларди. Таъби ювош бўлиб, ҳар кимга бўйин эга берар эди, шунинг учун шапкаси билан ҳассасини қўлига олиб, йўлга равон бўлди.

Йўлда кета туриб, Иван Никифоровични зиёфатга қандай қилиб олиб келсам экан, деб ўйлаб кетди. Ўзи гарчи ҳурматли бўлса ҳам, бу одамнинг табиатида ўжарлик бирмунча ғолиб бўлганидан, унинг бу ҳаракати беҳудамасми, дарҳақиқат ётган жойидан турмоғи анча машаққат бўлган одам қандай қилиб бора олади? Бордию ўрнидан турдиям, лекин ашаддий душмани борган жойга у нечук борсин? Шундай қилиб, Антон Прокофьевич ўй ўйлаган сари чатоқлар чиқаверди. Ҳаво дим, кун иссиқ, терга ғарқ бўлиб борарди. Аммо Антон Прокофьевич ҳаммага бурнини чертдириб юрса ҳам, ўзи кўп ишларда анча қув бўлиб, фақат мол алиштиришда толеи паст эди. Қачон ўзини тентакликка солишни яхши билар ва гоҳида доно кишилар ҳам иложини қилолмаган ишқалларни осонлик билан эплаб кетар эди.

Унинг топоғон ақли Иван Никифоровични қандай қилиб кўндириш йўлини ўйлаб таваккал қилиб бораётганида кутилмаган бир ҳол унинг шахтини қайтариб қўйди. Бу ўринда ўқувчига айтиб қўйса зарар қилмайдиган бир гап бор; Антон Прокофьевичнинг ажаб ғалати бир шими бор эди, қачонки бу шимни кийса, итлар талаб почасидан тишлар эди. Фалокат босиб бугун шу шимни кийиб чиққан экан. Шу сабабдан бояги мулоҳазалар билан банд бўлиб, ўй ўйлаб кетаётган чоғида ҳар тарафдан ҳуриган итларнинг овози қулоғига эшитилди. Антон Прокофьевич шундай қаттиқ бақирдики (бақироқликда ҳеч ким унга бас келолмас эди), бизга маълум кампир билан рўдапо камзул кийган боладан ташқари, ҳатто Иван Ивановичнинг ҳовлисидаги болалар ҳам югуришиб чиқдилар, итлар гарчи бир почасидангина тишлаб қолган бўлсалар ҳам, шахти қайтиб, попуғи пасайиб қолди ва қўрқа-писа зўрға эшик тагидаги зинага чиқди.

□ □ □

ВА ОХИРГИСИ

Антон Прокофьевич билан ҳамма ҳазиллашар эди. Шунинг учун Иван Никифорович ҳам уни кўрган ҳамон: «Ҳа, ассалому алайкум, итлар билан ўйнашиб нима қиласиз?» деди.

«Эй, қирилсин ҳаммаси, ким ўйнашаяпти», деди жавобида Антон Прокофьевич.

«Ёлгон айтасиз».

«Азбаройи худо, рост! Пётр Фёдорович сизни зиёфатга айтиб юбордилар».

«Ҳим!»

«Азбаройи худо, шундай илтимос қилдиларки, асло қўяверинг. Иван Никифорович мени ўзига душман билади, суҳбатлашиб бирпас ўтириб кетгани ҳеч келмайди», деди.

Иван Никифорович иягини силаб қўйди.

«Агар Иван Никифорович бугун келмаса, мен ҳар балони ўйлашга ҳаққим бөр. Менинг хусусимда бир ғарази бордир! Антон Прокофьевич, худо хайр берсин, нима қилсангиз ҳам иш қилиб олиб келинг!» деди. «Нима дейсиз, Иван Никифорович, борасизми? Бугун у ерда улфатчилик жойида!»

Иван Никифорович, зинапояда туриб, кекирдагини йиртиб зўр бериб қичқираётган хўрозни томоша қилаверди.

Хира элчи бўш келмай, сўзини давом этди: «Иван Никифорович, бугун Пётр Фёдоровичникига шундай аъло балиқлар ва тоза икралар келганки, асло қўяверинг!».

Иван Никифорович бу гапни эшитганда бошини у томонга буриб, гапга астойдил қулоқ сола бошлади.

Бундан кейин элчи ғайратга миниб, яна дадил бўлди ва Иван Никифоровичнинг ҳануз қимирламасдан ётганини кўриб: «Қани тезроқ бўлинг, юринг, Фома Григорьевич ҳам ўша ерда! Қани нима қилдингиз? Қани бўлинг, борасизми, йўқми?»,— деди қистаб.

«Боргим йўқ».

Унинг «боргим йўқ» деган бу гапи Антон Прокофьевични ҳайрон

қилди. Чунки у менинг элчилигим, бир оз ўжар бўлса ҳам ҳурматли бу одамни бормоққа мойил қилди деб ўйлаган эди, аммо «хўп» ўрнига, узил-кесил «йўқни» эшитди.

«Нега боргингиз йўқ?» деди ранжиб. Антон Прокофьевич ҳар нарсага бундай ранжий бермас эди, ҳатто уни майна қилиб завқланадиган судья билан шаҳар ҳоқими ёниб турган қоғозни унинг бошига ташлаганларида ҳам сира ранжимаган.

Иван Никифорович бурнакисидан отиб олди.

«Ихтиёр ўзингизда, Иван Никифорович, йўлингизни тўсаётган нима эканлигини билмайман?»

Иван Никифорович ниҳоят:

«Бориб нима қиламан? Анави босмачи ҳам ўша ерда-да!»— деди.

«Босмачи» деб Иван Ивановични айтар эди. Худоё тавба! яқиндагина...

«Азбаройи худо, бормайди! Худо урсин, бормайди! Ёлғон айтсам турган жойимда яшин тегиб ўлай!» деди, соатига ўн мартадан қасам ичишга доим тайёр турган Антон Прокофьевич.— «Қани Иван Никифорович, юринг!».

«Антон Прокофьевич, ёлғон айтасиз, айтинг, ўша ердами у?»

«Азбаройи худо, йўқ! Йўқ дедим, йўқ! Агар бўлса турган жойимда қимирламасдан ўлай! Ўзингиз ўйласангиз бўлмайдими! Нега ёлғон сўзлай! Қўл-оёғим қурисин... Ана энди ҳам ишонмайсизми? Олдингиздан нари кетмай ўлай! Отаю онам, ўзим худонинг раҳматидан бенасиб бўлайлик! Ҳали ҳам ишонмайсизми?»

Бунча қасамлардан кейин Иван Никифорович унинг сўзига ишонди ва рўдапо сюртук кийган хизматжорини чақириб, шими билан хитой камзулини олиб келмоққа буюрди.

Иван Никифоровичнинг шим кийишини, галстугини бошқалар боғлаб қўйганини ва чап енгининг қўлтиғи йиртилиб кетган мовут камзулини қандай кийишини баён қилиб ўтиришни ортиқча деб ўйлайман. Отланаётганда ҳеч сўзламасдан, ҳатто Антон Прокофьевич, Туркиядан келтирилган ҳамёним бор, шунга бир нарса алишмаймизми, деганига ҳам ҳеч жавоб бермасдан, ўшшайиб жим турганини айтибгина қўя қоламан.

Бу орада мажлис аҳли Иван Никифоровичнинг келишини ва икки улуғ ярашиб, ҳамманинг орзуси бўлган бу ишнинг саранжом топишини

бетоқатлик билан кутар эди. Кўпчилик Иван Никифоровичнинг келмаслигига ишонган эди. Шаҳар ҳокими ҳатто келмайди деб ғилай Иван Иванович билан гаров боғлашган ҳам эди. Аммо ғилай Иван Иванович: «Сиз ўқ теккан оқсоқ оёғингизни тикинг, мен ғилай кўзимни тикаман» деганида гаров бузилиб кетди, чунки меҳмонлар кулишиб, ҳоким жуда изза бўлди. Соат бирдан анча ошиб, миргородликлар ҳатто катта маросим кунларида ҳам аллақачон тушлик овқатини еб оладиган вақт етган бўлса-да, дастурхонга ҳалигача ҳеч ким ўтирмаган эди.

Антон Прокофьевич эшикдан кирар-кирмас, дарров ҳамма уни ўраб олди. Ҳамманинг саволига, баланд овоз билан қичқириб «келмади» деб калта жавоб қилди. Бу гап унинг оғзидан чиқар-чиқмас элчиликнинг урдасидан чиқолмаганлиги учун, ҳар тарафдан унинг шаънига сўкиш ва таъналар ёғилмоқчи, ҳатто баъзилар бурнига чертиб-чертиб олмоқчи бўлиб турганларида эшик очилиб Иван Никифорович кириб келди.

Агар шу тобда эшикдан кириб келган шайтон ёки гўрдан тирилиб чиққан одам бўлса ҳам, бу ердагилар бунчалик ҳайрон бўлмасдилар. Антон Прокофьевич эса, ҳаммани боплаб майна қилганига ўзи шод ва хуррам бўлиб, икки биқинини ушлаганча қотиб-қотиб куларди.

Иван Никифоровичнинг бундай тез фурсат ичида асилзодаларга лойиқ ва муносиб бўлган либосларини кийиб, дарров етиб келишига ҳеч кимнинг ақли етмас эди. Иван Иванович бу чоқда бирон ҳожат билан ташқарига чиққан эди шекилли, кўринмасди.

Меҳмонларнинг ҳайронликлари ёзилиб, ҳушларига келгач, Иван Никифорович билан сўраша кетдилар ва семириб йўғон торганига хурсандлик изҳор қилдилар. Иван Никифорович ҳамма билан ўпишиб кўришаркан, ҳаммага «балли, балли» дерди.

Бу орада карам шўрва ҳиди анқиб, хийла очиқиб қолган меҳмонларнинг димоғини қитиқлади. Ҳаммалари ёпирилиб дастурхон ёзиқли уйга кирдилар. Сергап, индамас, озғин ва семиз хонимлар турнақатор бўлиб олдинга ўтдилар ва турли-туман товланиб, дастурхон тепасига ўтирдилар. Дастурхонга қўйилган анвои таомларни баён қилиб ўтирмайман. Қаймоқли варақи, боршчга қўшиб келтирилган калла-поча, ғайноли билан майиз қўшиб пиширилган курка товуқнинг гўшти, кзасга солиниб ивйтиб қўйилган, башараси этикка ўхшаган ғалати бир сўқат, кекса ошпазнинг охират ошиси, устига арақ сепилган, алангала-

тиб келтириладиган жуда ғалати, ғалатилиги билан бирга хонимларни хийла құрқитадиган қовурма ва бошқа бунинг сингари турли овқатлар бор эди, уларни ҳам айтиб ўтирмайман. Бу таомлар тұғрисида гапириб ўтирмаганимнинг боиси шуки, уларни баён қилишдан кўра тановул қилишни афзалроқ кўраман.

Хрен билан тайёрланган балиқ гўшти Иван Ивановичга жуда ёқиб қолди. У киши ниҳоятда фойдали ва тўйимли бўлган бу таомга жуда киришиб кетдилар; балиқнинг нозик-нозик қилтаноқларини териб, тарелкага ташлар эдилар ва шу нш билан машғул бўлган чоқларида бехосдан кўзлари қарши томонга тушди... ё раббий! Рўпарасида Иван Никифорович ўтирибдилар.

Худди шу пайтда Иван Никифоровичнинг ҳам кўзи тушди.

Йўқ! Ортиқ ёзолмайман, қўлимга бошқа қалам беринг! Бу ҳолатни ёзмоққа энди қаламим сустлик қилади, жони қолмади, учи хит бўлди. Ҳайратдан икковининг юзи ҳам қотиб, безрайиб қолдилар.

Икковининг ҳам важоҳати шундай эдики, икки эски қадрдон дўст тўсатдан дуч келиб қолди-ку, беихтиёр қучоқлаша кетиб, «марҳамат қилинг» ёки «илтифотингиздан умидвор бўлсам мумкинми» деган сўзлар билан тортиқларини бир-бирларига тутмоққа тайёр тургандек эдилар. Иккови ҳам қора терга тушди! Аммо бунинг баробарида икковининг ҳам важоҳати нохуш бир фалокатни бошлагундай бадном эди.

Дастурхон устида ўтирган меҳмонларнинг ҳаммаси, жуда диққат билан қараганларидан ҳайрон бўлиб қолдилар ва бир маҳаллар яқин дўст бўлган икки биродарга тикилганча ағрайиб қолдилар. Хўрозни қандай ахта қилмш тұғрисида ширин суҳбат билан овора бўлган хонимлар ҳам суҳбатларини тўхтатиб, жим бўлиб қолдилар. Ҳамма жим бўлди, бу ҳолат ҳақиқатан улуғ рассом қаламига арзигулик бир манзара эди!

Бир маҳал Иван Иванович рўмолчасини олиб бурун қоқмоққа бошлади. Иван Никифорович эса у ёқ-бу ёққа аланглаб, очиқ турган эшикни мўлжаллаб қолди. Ҳоким унинг бу ҳаракатини дарҳол сизди ва эшикни қаттиқроқ ёпмоққа буюрди. Шундан кейин икки дўст овқатга уриниб кетдилар ва бир-бирларига сира қарамадилар.

Дастурхон йиғиштирилгач икки эски дўст бирданига ўринларидан туриб секин чиқиб кетмоқ ниятида, шапкаларини қидириб қолдилар. Ҳокимнинг бир имоси билан Иван Иванович, буниси анави ғилайи,

Иван Никифоровичнинг орқасига ўтиб олди, ҳокимнинг ўзи эса, Иван Ивановичнинг орқасига ўтиб, икковини бир-бирига тўқнаштириб, қўл бериб кўришмагунларича қўйиб юбормаслик учун орқаларидан ҳадеб турта бердилар. Ғилай Иван Иванович Иван Никифоровични итариб юборди, гарчи тўғрисига итармай қинғирроқ итарган бўлса ҳам Иван Иванович турган жойга қараб итарди; лекин ҳоким тўғрига қараб итара олмасдан қийшайтириб юборди, чунки бу пайтда унинг ҳеч қандай амри-фармонига итоат қилмаган ва фалокат босгандек бугун бутунлай тескари томонга силтанглаб кетаётган саркаш оёқларини ҳеч эпполмай қолган эди (дастурхон тепасида ҳар хил шаробу шарбатларнинг кўп истеъмол қилинганидан бўлса ҳам ажаб эмас). Шунинг учун Иван Иванович ўзи ҳангама талаблигидан, орага суқилиб кириб қолган қизил кўйлакли бир хонимнинг устига йиқилиб тушди. Бу воқеа албатта бир фалокатнинг боши эди. Бироқ судья ишни ўнгламоқчи бўлиб, ҳокимнинг ўрнига ўтди ва юқори лабидаги бурнакисини бир тортишда тақир кўймай тортиб олгач, Иван Ивановични нари ёққа туртиб юборди. Миргородда аразлашганларни расми шу йўл билан яраштирадилар, бу расм копток ўйинига ўхшанқираброқ кетади. Судья Иван Ивановични бу томонга итариб юборган ҳамон, ғилай Иван Иванович ҳам кучаниб туриб, аъзойи баданидан тер шариллаб оқиб турган Иван Никифоровични у томонга итариб юборди. Икки дўст ҳар қанча тихирлик қилсалар ҳам, ниҳоят уларни тўқнаштириб қўйдилар, чунки бу ишга бел боғлаган азаматларга бошқа меҳмонлар ҳам хийла ёрдам бериб юбордилар.

Шундан сўнг уларни тўрт томондан маҳкам ўраб олиб, бир-бирларига қўл беришмагунларича қўйиб юбормадилар.

«Эй, Иван Никифорович, эй Иван Иванович, худо урди кетди! Ахир ўзларинг инсоф қилиб айтингиз: нима талашиб уришдингиз? Жанжалингиз беҳуда эмасми? Худодан, элу халқдан уялинг-эй!».

Иван Никифорович жуда чарчаганликдан ҳансирай-ҳансирай (унинг ярашмоққа кўнгли бөрлиги билиниб турарди):

«Билмайман, нима қилибман Иван Ивановичга! Катагимни бузиб, ўзимга қасд қилишининг сабаби нима?»

«Ҳеч қандай ёмён ниятим йўқ эди» — деди Иван Иванович Иван Никифоровичга қарамасдан. «Сиз муҳтарам дворянларнинг ҳузурингизда ва худо қошида қасам ичаманки, менга ганимлик қилган бу ки-

шига ҳеч ёмонлик қилганим йўқ. Нега у киши мени ҳақорат қилиб, ному-насабим ва мансабимга зиён етказди?»

«Эй, Иван Иванович, сизга қандай зарар етказдим мен?» деди Иван Никифорович.

Яна бир дамгача бундай гинахонлик қилсалар адоват ўти ўчар эди. Иван Никифорович бурнакисини олиб «марҳамат» қилинг демоқчи бўлиб қўлини киссасига солиб ҳам эди.

Иван Иванович кўзини ердан олмай:

«Сиз, муҳтарам зот, менинг даражам ва насли-насабимни бу ерда зикр қилиб бўлмайдиган қабиҳ иборалар билан ҳақорат қилдингиз, зарар етказмоқ бундан ортиқ бўладими?»

«Ижозатингиз бўлса агар, Иван Иванович, сизга дўстона бир гап айтай» (Иван Никифорович бу сўзни айтганда Иван Ивановичнинг тугмачасини ушлади ва унинг бу ҳаракати унга жуда дўстлигини кўрсатар эди)—«Сиз ўзингиз қаердаги бўлмагур гаплардан бекорга ранжиб юрибсиз: Сизни ниҳоят «эркак ғоз» деганимга шунча хафа бўлибсиз...»

Иван Никифорович бу сўзни айтди-ю, лекин чакки қилганлигини ўзи фаҳмлади, аммо пушаймоннинг фойдаси йўқ эди. Сўз огиздан чиқдим, бас, ҳамма ҳаракат ҳабба бўлиб кетди! Иван Никифорович бу сўзни танҳо жойда айтганида Иван Иванович чидай олмай шундай ғазабга келган эдики, ҳеч кимни худо бундай ҳолга солмасин. Муҳтарам ўқувчилар, бу қабиҳ сўз бир талай хонимлар ҳузурида айтилгандан кейин нима бўлишини ўзингиз билаверинг. Иван Иванович хонимлар олдида ўзини ниҳоятда сипоҳ тутмасиди! Агар Иван Никифорович «эркак ғоз» демасдан «парранда» деганида ҳам, иш ўнгланиб кетармиди?! Аммо энди иложи қолмади!

У киши Иван Никифоровичга шундай бир қаради, шундай қарадики! Агар бундай қараган одамда амр қилмоқ ҳаққи бўлса, Иван Никифоровични бир зумда ер билан яксон қилар эди! Иван Ивановичнинг авзойи ёмонлигини меҳмонлар ҳам пайқадилар ва дарҳол уларни ажратиб қўйдилар. Ювошлик намунаси бўлган ва ҳар бир гадойни кўрганда ҳол-аҳвол сўрамасдан ўтмаган бу одам, қаттиқ жаҳолат билан ўзини олиб қочди. Жаҳл кишини шундай кўйларга солар экан!

Бир ойгача Иван Ивановичдан ҳеч хабар эшитилмади. У киши уйига беркиниб олди. Эски табаррук сандиқ очилди ва — нима деб ўйлай-

сиз,— ота-бободан мерос қолган пуллар чиқазилди ва бу пуллар «қалам» аҳли балохўрларининг кир қўлига ўтди. Иш юқори маҳкамага берилди. Мазкур маҳкамадан даъво эртага бартараф бўлади деган хушxabар келгунча Иван Иванович уйдан чиқмади. Афсуски, шундан бери мазкур маҳкама «иш эртага бир ёғлиқ бўлади» деб ўн йилдан бери ҳар куни бир хабар юборади!

Бундан беш йилча муқаддам шу Миргород шахрига йўлим тушиб қолди. Мен сафарга бемаҳал чиққан эканман. Куз фасли бўлиб, ҳаво нам, йўллар лой, осмонни туман босган вақт эди. Тинмасдан ёққан бемаза ёғингарчиликдан сўнг сийрак бўлиб чиққан бемаҳал ўтлар мўйсафидга шўхлик, кампирга гул қандай ярашмаса, бу ўтлар ҳам дала-ларга шундай ярашмай турар эди. Ҳавонинг иоҳушлиги менга жуда ёмон таъсир қилди: ҳаво хира бўлганда кўнглим гаш тўртиб зерикардим. Аммо шундай бўлса ҳам Миргород шахрига яқинлашиб қолганимда юрагим така-пука бўлиб қолди. Ё олло, қанча-қанча хотиралар эсимга тушди! Бу шаҳарни ўн икки йилдан бери кўрганим йўқ эди! Дўстликда мислсиз бўлган икки зот, икки қалин дўст шунда турар эдилар. Бу орада қанча-қанча мўътабар — донгдор кишилар дунёдан ўтдилар. Судья Демьян Демьянович аллақачон вафот этган, ғилай Иван Иванович ҳам оламдан ўтган эди. Шаҳарнинг катта кўчасига кирдим. Ҳар ерда учига бир тутам похол боғланган ходалар қадалган эди, чунки шаҳар кўчаларини тузатиб, янгича қилмоқда эдилар. Бир неча уйлар бузилиб, деворларигина қўнқайиб қолган эди...

Бу куни ҳайит эди; чипта соябон аравамни бутхона олдида тўхта-тиб, ҳеч кимга билдирмасдан оҳиста ичкарига кирдим. Аммо, ростини айтсам мени пайқайдиган ҳеч ким йўқ эди; одамзоддан асар йўқ эди; тоат-ибодатни ҳеч тарк қилмайдиганлар ҳам лой-ёмғирдан қочиб, келмабдилар. Ҳаво хира кунда, дурустроғи, касал кунда шамлар ҳам аллақандай ноҳуш кўринар эди; бутхонанинг қоронғи жиловхонаси ғамгин кўринар эди; гардиш ойнали узунчоқ дарчалардан ёмғир чак-чак томар эди... Мен ўзимни секин бир чеккага олиб, бунда ўтирган бир мўйсафид чолдан: «Малол келмаса айтинг, Иван Никифорович тирикмилар?» деб сўрадим. Шу онда бут олдида ёниб турган шамчиноқ лопиллаб ёниб кетди ва унинг шуъласи тўппа-тўғри ёнимда турган мўй-

сафиднинг юзига тушди. Тикилиброқ қараб, у одамнинг башарасини таниганимда ҳайратим ҳаддан ошди. Бу одам Иван Никифоровичнинг ўзи экан! Аммо шунчалик ўзгарибдики!

«Саломат бормисиз, Иван Никифорович? Жуда кексайиб қолиб-сиз?»

«Ҳа, қариб қолдим, бугун Полтавадан келдим», деди Иван Никифорович.

«Нима деяпсиз! Шундай ёмон ҳавода Полтавага бордингизми?»

«Нима қилай! Даъво иши...»

Бу гапни эшитганимда беихтиёр уҳ тортдим. Уҳ тортганимни Иван Никифорович пайқаб:

«Хотиржам бўлинг, иш янаги ҳафтага кўрилиб, менинг фойдамга ҳукм бўлиши хусусида аниқ хабарим бор», — деди.

Мен таажжубланиб, елкамни қисганимча Иван Ивановичдан ҳам бир хабар олай деб нарироқ бордим.

Аллаким:

«Иван Иванович шу ердалар, хонақоҳдалар» — деди.

Уёққа қараб озгин бир кишига кўзим тушди; Иван Иванович шундай бўлиб қолибди-я, Афтини ажин босган, сочлари оқарган, аммо устидаги пўстини ўша-ўша эди! Ҳол-аҳвол сўрашгандан кейин, воронка нусха башарасига ярашган жилмайишини қилиб: «Сизга бир янги хуш-хабар айтайми» деди.

«Қандай янги хушхабар?» деб сўрадим мен.

«Эртага ишим албатта бир ёғлик бўлади, маҳкама аниқ айтди».

Мен яна қаттиқроқ уҳ тортдим ва жуда зарур иш билан бораётганимдан, хайрлашиб, бундан тезроқ кета қолай, деб аравага миндим.

Миргородда почтовой деб ном чиқарган хароб отлар ҳар гал туёқлари лойга тикилганда қулоққа ёқмайдиган нохуш овоз чиқазиб, секин йўлга тушдилар.

Устига чипта ёпиниб олган жухуднинг бошига ёмғир челақдан қуйилгандек қуйилар эди. Менинг ҳам аъзойи-баданам зах тортиб кетди.

Шаҳардан чиқаверишдаги хафагазаккина жойда, посбон турган қоровулхона ичида бир чўлоқ увадаларини ямаб ўтирарди; бу қоровулхона ҳам орқада қолиб яна ўша ўнқир-чўнқир далалар бошланди; баъзида кўкаламзор ерлар, баъзида тақир қора ерлар ўта берди, пат-

лари ҳўл бўлган ғозу ғозчалар, бир мақомда тинмасдан қўйиб турган
ёмғир, хира босган йиғлоқи ҳаво. Хуллас, афандилар, зериктирди ме-
ни бу дунёси.

1834 йил.

Г 61

Гоголь Н. В.

Иван Иванович билан Иван Никифорович ора-
ларида бўлиб ўтмиш жанжаллар ҳикояти. Наби
Алимухаммедов таржимаси.—Т. «Ёш гвардия»,
1979. 72 б.

Гоголь Н. В. Повесть о том, как поессорился
Иван Иванович с Иваном Никифоровичем.

ББК 84Р1

Р1

© Издательство «Ёш гвардия»—1972

© Издательство «Ёш гвардия»—1979

Г $\frac{70803-107}{356 (06)-79}$ 86—79. 4702100100

На узбекском языке

Н. В. Гоголь

ПОВЕСТЬ О ТОМ КАК ПОССОРИЛСЯ ИВАН ИВАНОВИЧ С ИВАНОМ НИКИФОРОВИЧЕМ.

Издательство «Ё Ш Г В А Р Д И Я» — Ташкент — 1979

«Ёш гвардия» нашриётида — 1972 йил чиққан китобдан қайта нашр қилинди.

Редактор Ш а м с и О д и л

Рассом **Д. Д. С и н и ц к и й**

Расмлар редактори Қ. А л и е в
Техн. редактор Л. Б у р к и н а
Корректор С. С а й д о л и м о в

ИБ № 472

Босмахонага берилди 8/V-1979 й. Босишга рухсат этилди 23/VIII-1979 й. Формати 70×90^{1/16}. Босма листи 4,5. Шартли босма листи 5,625. Нашр листи 4,14. Тиражи 60.000. № 1 босма қоғозга «Литературная» гаркитурада юқори босма усулида босилди. Баҳоси 15 т.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 182—78.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмахонаси. Тошкент, «Правда Востока» кўчаси, 26. Заказ № 981.